

ԱՐԽԵՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՆԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԻՆՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՓԱԿՈՒՄՆ ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՈՅ

ԺԵ. ԴԱՐԱԴԱՐՁԻ ՆԱՀՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԻԱՆԱՆՅ ՉՕՐԱՎԱՐԱՅՆ ՄԵՐՈՅ

ՀԱՋԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՅ ՎԿԱՅԻՅՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ-ԻԶ ՏԱՐԻ

1952

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		երես
— Նամանի ողին սփռուհն ներս (Դ).		81
ԿՐԾՆԱԿԱՆ		
— Յիսուսի Մարգարիւնը.	Ե.	86
ԲԱՆԱՍՏԵՂՏԱԿԱՆ		
— Վարդանի Սիրք (2).	Եղիշվարդ	89
— Տեսիլք - Ներկան.	Շէն - ՄԱՀ	91
— Ո՞վ մեռելներս.	ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ	92
— PARADOX.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	92
— Քառեակներ.	» »	92
— (Նամակ).	» »	93
— Ես հարցուցի ծաղիկին.	» »	93
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
— Աստղոցի հաստաձակողը.	ԱՆՈՒՇԱՌԱՆ ԱՐԳ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ	94
ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Եղիշկ պատմադիր եւ Վարդանանց պատե- րազմը (II).	ՊԱՐԳԵՒ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ	100
ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ		
— Նուր՝ Տ. Եղիշկ Ս. Արք. Տրտեղեանի (Եղիշվարդ) (Փոխան շնորհաւորանքի).	Ն. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ	103
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ		
— Սանահին.	Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ	106
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ		
— Դիւր եւ յարաբերութիւնք Հայ Եկեղեցւոյ.	ՇԱՌԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ	108
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Եկեղեցական - Բեմականք.		111
— Պատօժականք.		112
— Դեր. Տ. Սերովքե Վրդ. Մանուկեան՝ Նուիրակ Ս. Արտուշ Հարաւային Ամերիկայի.		112
— Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուսեան՝ Հոգեւոր Հովիւ Պուէնոս Այրեսի.		112

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ ԱՆԳԼ. ՇԻԼԻՆ 15

Redaction of the Armenian Monthly SION
Armenian Patriarchate,
P. O. B. 4001
Old City - Jerusalem
Via Amman (Jordan)

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1952

≈ Ա Պ Ր Ի Լ ≈

ԹԻԻ 4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԱՀԱՆՁԻ ՈԳԻՆ ՍՓԻԻՌՔԷՆ ՆԵՐՍՊ՝

Գ.

Եթէ ուզենք ախտանշել ծանօթ պատճառները այս ողբերգութեան, Հայ Սփիւռքէն ներս, անոնք կ'աժանցին անտարակոյս մասամբ արտաքին և մեծաւ մասամբ ներքին շարժառիթներէ։ Արտաքին շարժառիթներուն զլխաւորը պէտք է նկատել այն արհաւիրքն ու զարհուրանքը զոր արդար մեր ժողովուրդը ապրեցաւ, կամ աւելի ճիշտը ապրելու հարկադրեցին զինքը շուրջ երեսուն հինգ տարիներ առաջ։ Մեր հողին չէ պաղած դեռ թափուած արիւնէն հարազատներու և մեր աչքերը կը պահեն սահմուկեցուցիչ տեսարանները մեծ եղեռնին, զայն երբեք չկարենալ մարսելու աստիճան։

Յետոյ մեր ճակատագիրը զմեզ վերածած է զաղութային կղզիախումբի մը, Մայր Հայրենիքէն դուրս, իրարմէ բաժնուած բազմաթիւ անջրպետներով, օտար և խորթ ազգեցութիւններու մաշումին ենթակայ, տակաւ խտրելով մեր ազգային ներքին նմանութիւնը յօրինող ազդակները, և մենք հարկին ներքեւն ենք մօտ ապագային զիրար չհասկնալու աստիճան Բաբելոնեան վիճակի մը ենթարկուելու։

Մեր ներկայ երիտասարդ սերունդը այս տխուր ելքին հեռապատկերը չունի իր հողին խորը, չունենալուն համար իր ազգային գիտակցութեան էութիւնը։ Ազգասիրական զգացումը շփոթեցնող արեւածաղի մը պէս կը յուսադրէ արտասահմանեան մեր զաղութները, և անոնց գոյութեան հարցով մտալիկուող հողիները։ Սակայն ազգասիրական զգացումը և հայ կարենալ մնալու ապահովութիւնը իրարմէ բոլորովին տարբեր իրողութիւններ և կարելիութիւններ են։ Հետեւաբար չի բաւեր հայ մնալ ուզելը միայն զգացումով և գիտակցութեամբ, ինչ որ կը յաւակնի ունենալ մեր նոր սերունդը, այլ զայն պէտք է իրագործել իբրև շօշափելի իրողութիւն մեր վաղուան պատմութեան մէջ։

Մեր պատմութիւնը կարենալ շարունակելու հարցը գոյութեան հասկնալի

(*) Շարունակութիւնը Ա. և Բ. խմբագրականներու, սեպտեմբեր 1951-ի Նոյեմբեր եւ Դեկտեմբեր ամիսներուն։

պայքարը չէ այլևս, ցարդ մեր մղած պայքարներու նման, անիկա աւելի ծանր է ու ճակատագրական, վասնզի բազմաթիւ մութ և կոյր ուժեր կը միջամտեն, ոչ միայն անկարելութեան վերածելու չափ մեր այդ ոգորումը, այլ սպաննելու մեր դիմադրութեան բնազդն ու կորովը, որ տուեալ պայմաններու մէջ մեր ուժերուն անհամապատասխան կը մնայ կարծես, արգիլելու համար օտարացման աւելիչ գլանը: Եթէ տակաւին մինչև երէկ, թիւը մեզ կը շահադրգուէր, մեր մնացորդացը, այսօր այդ շատցած մնացորդացին ամբողջական կորուստին հարցն է որ վմեզ ուժգնօրէն կը մտահոգէ:

Ճիշտ է թէ մարուստին հոգը, միջավայրին յարմարելու անզգալի հարկադրանքը կը տկարացնեն սփիւռքի հայուն մէջ որոշ չափով ինքնապահպանման բնազդը, և հակառակ կրթական, մշակութային և կուսակցական երեսներուն վրայ ի գործ դրուած ճիգերուն, Հայ զաղթաշխարհը տակաւ կը նահանջէ այն արժէքներէն, որոնք դեռ երէկ մեր անձեռնմխելի առաքինութիւնները կը կազմէին: Միւս կողմէն վստահ ենք թէ զիտակցուած և ազգովին հետապնդուած քանի մը անսխալ քայլեր և հզօր սկզբունքներ մեզ կրնան ազատագրել, լինել-չլինելու այլևս ճակատագրական այս տագնապէս:

Սփիւռքի հայութիւնը իբրև քանակ, որակ և կարելիութիւն արհամարհելի չլլալով հանդերձ, հանդերձուած չէ միս մինակ իրացնելու իր ազգապահպանման գործը, երկարաձգելով իր գոյութիւնը հեռաւոր ապագայի մը համար, ինչ որ զաղթաշխարհի հայութեան դերագոյն նպատակն ու բաղձանքն է իր մութ ու ցուրտ օրերու այս մղձաւանջին մէջէն:

Մեր գոյութեան ապահովութիւնը կը պայմանաւորեն զաղթաշխարհի մէջ, միայն ու միայն զիտաւոր երկու ազգակներ, Հայ Եկեղեցին և Հայրենիքի գաղափարը, մին իբրև մօտաւոր նպատակ և միւսը իբրև կարելի իտէալ: Ս.յինքն մէկին անմիջական ապահովութիւնը և միւսին վաղուան յոյսն ու հաւատքը երկու խօստուն իրողութիւններ պէտք է նկատուին մեր կեանքին մէջ, անկորուստ պահել կարենալու համար սփիւռքի հայութիւնը իր վաղուան ի խնդիր:

Այս էջերէն յաճախ կրկնած ենք, ու նորէն չենք դադրիր շեշտելէ թէ անցեալ մը չէ միայն, Հայ Եկեղեցին, ինչպէս անցեալ մը չէ հայ ժողովուրդը, հայ արուեստն ու մշակոյթը: Հայ Եկեղեցին հայ զիրն է, հայ ճարտարապետութիւնը, հայ երաժշտութիւնը, հայ ծէսը, հայ աւանդութիւնը, հայ գրականութիւնը, ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր: Եւ այս բոլորը տակաւին երէկ Հայ Եկեղեցւոյ կալուածին մէջ, իսկ այսօր միայն իրմով պայմանաւոր, անհաշտ թշնամիներ են բաժանումի, ուժացումի, ալլաւորման և մեկուսացումի:

Մեր ազգային և եկեղեցական կեանքը այնպիսի սեռն ու սերտ առէջներով թէգանուած է մեր պատմութեան և մեր հոգիին մէջ, որ ոչ միայն դիւրին չէ դանոնք իրարմէ քակել, այլ նաև անջատաբար ըմբռնել, վասնզի անոնք ինչպէս անցեալի մէջ, այնպէս ալ այս օրերուն զատորոշուած երեսներ և գործունէութիւններ ըլլալէ աւելի՝ զիրար ամբողջացնող և իրարմով սնած ոգեկան ուժեր և դրութիւններ եղած են և կը մնան:

Որքան նման են այդ շրջանները մեր օրերուն, երբ Հայ Եկեղեցին իր կրօնական դերէն զատ կը ստիպուէր կատարել մշակութային ու քաղաքական դերեր ևս, ծառայելով մեր ինքնապաշտպանութեան և ազգային գոյութեան:

խաբխաբ, հազար հինգ հարիւր տարիներ շարունակ, Հայ պատմութեան ներքին իմաստը այս պայքարին մէջն է որ կը կայանայ, որուն դերագոյն արտայայտուածութիւնն է եղած և կը մնայ Հայ եկեղեցին:

Իրողութիւնը այսկերպ ըլլալէ վերջ, քրէական շարամասութիւն և մեր ժողովուրդին մտաւոր ու հոգեկան պէտքերը արժեւորելու համար կը նկատենք այն խել մը ցափրտուքները, որոնք ատեն ատեն մեր մամուլին մէջ անգիտակից լրբութեամբ և իմաստագրեծ իմաստակութեամբ կը ծամածռուին, ըսելու համար թէ Հայ եկեղեցին դադրած է իր դերէն, թէ անիկա սրտառուչ անցեալ մըն է միայն, աւելին՝ թէ ան իբրև զօրծիք կը ծառայէ ազգային ուժերու, դաւաճանելով մեր ժողովուրդին: Այս շարամիտ պարսաւը նոր չէ, յիսուն տարիներէ ի վեր նենգամիտ շարաշահութեամբ կը բարձրանայ այս ժանդոտած ձայնը, միամիտ յանձնապաստանութեամբ մը կարծել տալու թէ ամբողջ յարգի ծուխով կարելի է ամպոտել կապոյտ ընդարձակութիւնը երկնքին:

Ջատագովական խօսքեր ըրած չենք ըլլար, եթէ ըսենք թէ Սփիւռքի Հայ Ժողովուրդը՝ ամէն ատենէ աւելի, մանաւանդ այսօր պէտք ունի Հայ եկեղեցւոյ, և անկէ ճարտելիք մեծագոյն բարիքներուն, որքան ատեն որ ուղէ հաւատարիմ մնալ իր աւանդութեան, իր մշակոյթին, զինք մշտնջենաւորող և ղեմագծող ոգիին ու իր ազգային խելաներուն: Սուրբ ու նուիրական է այն ոգին որ իբրև գերագոյն ազգակ պահեց ու կրնայ պահել տակաւին մեր միջինը՝ հաւատարիմ իր արեան, իր լեզուին և իր անցեալ սրբութիւններու ձայնին:

Տակաւին եկեղեցին այն բնմն է ուրկէ արտասահմանի հայութիւնը կըրնայ հաղորդուիլ իր ժողովուրդի իրական տրամային: Այն գերագոյն վայրը՝ ուր հայ մը ինքզինքը ամենէն աւելի հարազատ կը զգայ իր եղբայր հայուն, այն հոգեկան և նիւթական կազմակերպութիւնը, որուն մէջ և որուն հովանիին ներքեւ հայ հոգին կրնայ պաշտպանուիլ արտաքին ազդեցութիւններէ, և մնալ հաշտ ինքզինքին և իր անցեալին:

Սխալ չըմբռնենք հարցը, Հայ եկեղեցին սահմանուած է նախախնամական դեր մը կատարելու ոչ միայն որովհետեւ ազգային հանգամանք և կարեւորութիւն ունի, ինչպէս կը հասկնան առհասարակ արդի բանգէտները, այլ որովհետեւ Հայ եկեղեցին իր դաւաւոր կեանքին մէջ հոգեւոր հաստատութիւն մը ըլլալէ վերջ՝ մեր մէջ չինած է նաև մեր ազգային նկարագիրը, մեր մշակոյթի ոճը և ձեւակերպած մեր քաղաքական ուղին, բան մը որ չկրցին ընել զինքը մինչև այսօր աքացել ուղող նորեկով բոլոր զաղափարախօսներն ու քաղաքական դեր մը ստանձնել փորձող ազգային փրկիչները:

Այսօրուան մեր կեանքը Սփիւռքին մէջ, տարբեր չէ անցեալէն, և շարունակութիւնն է անոր. այսօր նորէն մեր Գաղթաշխարհը կ'ապրի իր մռայլ և դժնդակ օրերը, առայժմ հեռու իր հայրենիքէն և անպետական վիճակով, ու միայն Հայ եկեղեցւոյ զաղափարին մէջ և հովանիին ներքեւ կրնայ նետել իր ապահովութեան և զոյութեան խաբխաբ:

Լեզու, դպրոց, մամուլ և անոնց սպասը արհամարհելի միջոցներ չեն անուշտ ազգապահպանման, բայց անոնցմէ վեր կը մնայ Հայ եկեղեցին: Կ'ըսենք ասիկա ոչ յանուն նախընտրութեան մը, այլ այն խորունկ հաւատքով թէ վերոյիշեալ ազգակները, աւելի կամ նուազ չափով, կը մնան ենթակայ աղա-

ւազման նոյնիսկ նուազման։ Անոնցմէ միայն մեր եկեղեցին է որ տակաւին են թակոյ չէ եղած այլայլման և ազդեցութիւններու։ Իբրև փառաւոր աւանդաբան մեր կրօնա-ազգային իտէալին, ամենէն անխոցելի մասն է մեր ժողովուրդի հոգեկան ու բարոյական զօրութիւն, դարբերու ճնշումով և արիւնով շինուած ազամանդը, որ դիւրին չի փշուիր։ Իր պահպանողական ոգին և սրբազան աւանդութիւնը, շինուած դարձեալ իր պատմութեան մեծ ռազմավայրին մէջ, դիւրութեամբ ենթակայ չեն կրնար ըլլալ ժամանակի ազդեցութիւններու, մաքաւման դաշտին մէջ կռանուած այս ինքնուրոյնութիւնը դիւրին չայլալիւր նոր գաղափարներու և ազդեցութիւններու փշումներէն։

Իսկ ցեղային խտրութիւններու այս կրկէսին մէջ ինքզինքնուս հետ կառենալ մնալու միակ մտածումն ու ապաւէնը Հայ Եկեղեցին է դարձեալ, որուն կրօնական հանգամանքը առաւելութիւն մըն է այս տեսակէտով։ Վստահ ենք թէ այն սրտայոյզ հետաքրքրութիւնը, ոգեւորութիւնը, կենդանի յոյսը զոր զօրութիւն ունի մեր ժողովուրդին մէջ, իր եկեղեցւոյ նկատմամբ, զիտակից լաւութեամբ մը եթէ զործածուին ամբողջապէս ի նպաստ այդ հաստատութեան, պիտի կրնային կենսազործել իր դարաւոր դերը արդիացած սպասով մը՝ որ մեր ժողովուրդին ու եկեղեցականութեան պարտի ըլլալ միասնաբար։

Իսկ Սփիւռքի Հայութեան երկրորդ ազատարար զօտին և փրկարար ազդակ կը մնայ Հայրենիքը, թէ իբրև հող և թէ այդ սրբազան աւանդը ապրեցնող ժողովուրդը։

Հայրենիքը, հող և ժողովուրդ նշանակելէ աւելի, համապարփակ հասկացողութիւն մըն է անտարակոյս։ Առանց հայրենիքի ժողովուրդ մը չի կրնար ազգ կոչուիլ։ Կրօն, աւանդութիւն և լեզու բնորոշիչ յատկութիւններ են ազգութեան, սակայն անոնք ժամանակաւոր կեանք ունին առանց հայրենիքի նիւթական զոյւլթեան և կարելիութեան։ Այսկերպով, կը շեշտուի հողին նշանակութիւնը և արժէքը՝ ժողովուրդի մը զոյւլթեան, ինքնապահպանման և տեւականացման հարցին մէջ։ Իրենց հայրենիքէն հեռացող ժողովուրդները հարկադրանքին տակն են յամրաբար կորսնցնելու իրենց ցեղային (հողային) յատկանիշերը, ընդունելու համար նկարագրի զիծերը այն երկրին, որու հողին վրայ ապրելու ճակատագիրը կը վիճակի իրենց։ Անոր համար է որ Ամերիկա զաղթող Անգլիացիներն ու Գերմանները ժամանակ մը վերջ Նանսի դարձան շնորհիւ Հնդկական հողի ոյժին, և անոնք այսօր շատ աւելի կը նմանին այն բնակչութեան զոր փճացուցին, քան իրենց նախկին վիճակին։ Վասնզի հողին կամ շրջապատին ազդեցութիւնը աւելի մեծ է ժողովուրդներու վրայ, քան ժառանգութեան կամ ցեղային ուրիշ յատկանիշերը։

Այսօր մենք չունինք մեր հայրենիքը և մեր ոտքերը օտար հողին վրայ կը կոխեն, վճարելով ծանրօրէն անոր չզոյւլթեան տուրքը։ Սակայն առանց այդ հայրենիքի գաղափարին, անոր կապուած զգացումներուն և հողի ձայնին, Հայ Սփիւռքը սահմանուած է հիւժեւու, անցնելէ վերջ այլասերման բոլոր դիմագեղձող ձեւերէն։

Մի՛ յամառիք ըսելու, աղէտալի ինքնախաբէութեամբ, թէ հայը հակառակ իր նկատմամբ ի գործ դրուած հալածանքին և կոտորածներուն, դեռ կը շարունակէ տեւել և կրնայ ապրիլ։ Մեր անթիւ կորուստները, մեր օտարացած

լեզուները և մանաւանդ խորթացած հոգիները հակառակը պիտի աղաղակեն։ վկայ այս բոլորին՝ հայրենիքի ծոցէն դուրս նետուած մեր զաղթականութիւնները։ Տխուր է մտածել որ վաղը զուցէ այսօրուան հայ զաղուածներն ալ սահմանուած ըլլան անողոր ռոշադրութեամբ մը նոյն ճակատագրին։

Մենք ամէն բանէ առաջ և ամէն բանէ վեր՝ կը հաւատանք Հայ Հոգիին, և դարաւոր փորձառութեամբ սովորած ենք թէ այդ հոգիին գերագոյն պաշտպանը դարձեալ Հայ Հայրենիքն է։ Ահա թէ ինչու կը պահանջենք Հայրենիքի այդ իրականութիւնը՝ կենդանի և բաբախուն, Սփիւռքի բոլոր խաւերու հոգիէն ներս։ Առանց այդ Հայրենիքի զգացումին ու գաղափարին գոյութիւն չի կրնար ունենալ Հայուն հայրենասիրութիւնը, սկիզբ մեր բոլոր ուրախութիւններուն և արտօնութիւններուն, աղբիւր մեր յոյսերուն ու երազին, ինչպէս երէկ այնպէս ալ այսօր ու վաղը։

Գաղափարի չարանիւթուած տարակարծութիւնները չեն կրնար տեղ դրաւել այս սրբազան և ամէն բանէ վեր իրողութեան մէջ։ Հայրենիքի և ազգի սէրը ինքնեկ զգացում է, կապուած որքան հանրային նոյնքան նաեւ անհատական ինքնասիրութեան։ Միայն արատաւոր հոգիներ և քրէական չարամտութեամբ և խելագարօրէն շարժող մարդիկ կրնան թափուր մնալ այդ սրբազան զգացումէն։ Ինքնաճանաչ հասարակութիւններու համար վէճը և տարամէս զգացողութիւնը հայրենասիրական սկզբունքի շուրջ չէ, այլ այն միջոցներու և գործունէութեան՝ որոնց շնորհիւ կը պահուի սկզբունքը։

Մենք յաճախ, արեւելքցիի յատուկ զգացումներով և մտայնութեամբ զործած ենք մեր պատմութեան ընթացքին։ Մեր սանձարձակ և ճոխ երեւակայութիւնը և անոր սնունդ հայթայթող վճռական բայց դիւրաբեկ զգացողութիւնը, մեզի առաջնորդած է ժամանակաւոր ու տարտամ հայեցողութիւններու և արարքներու։ Շատ ուշ սթափած ենք մեր երազներէն, երբ չարիքը արդէն կատարած է իր գործը, և կարելին՝ անդառնալիօրէն վերպած մեր հասողութենէն։

Հայրենիքի մագնիսը երբեք չէ դադրած, իբրեւ գերագոյն հրայրք, զմեզ իրեն քաշելէ. այդ բնախօսական և ինքնեկ զգացումի թափին հակառակ կենալը և կամ զայն տկարացնելու միամտութիւնը դաւաճանութիւն է, և արտասահմանը չի կրնար ինքզինքին թոյլ տալ այդ արարքը զործելու, որովհետեւ Հայրենիքի զգացումը հայ ժողովուրդի բոլոր զաւակներուն հոգիին մէջ հզօր է ու վառ, կրօնքի մը չափ և անհրաժեշտ՝ մեր հանապազօրեայ հացին և օգին համահաւասար։

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՄԱՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

«Շօտափեցէք զիս եւ ճեպէք, զի եզի մարմին եւ ոսկերս ոչ ունի, որպէս զիս ճեսանէք զի ունիս»:

(ՂՈՒԿ. ԻԴ. 39)

Նոյնիսկ Յիսուսի Յարութեան հրաշալի տեսարանէն վերջ, տակաւին առաքելներու եւ հաւատացեալներու խումբին մէջ կային անհատներ՝ որոնք երկմտանքի մէջ էին ամենուրեք պատմուող այն հրաշալի երևոյթին նկատմամբ, որ իր մէկէ աւելի վկաները ունէր այլևս: Մարդկային պատմութեան մէջ նորօրինակ այս անակնկալը զիւրին չէր ըմբռնել ու մարտել, նոյնիսկ անոնց կողմէն՝ որոնց պակսած չէր երբեք հաւատքը բարձրագոյն կեանքի մը եւ գերագոյն աշխարհին նկատմամբ:

Տակաւին քանի մը օրեր առաջ, անոնք բոլորը, կսկիծը սրտերնուն, արցունքոտ աչքերով եւ հեկեկանքը խեղդած իրենց կողորդներուն մէջ, տեսնէին իրենց սիրելի Վարդապետը, խաչը ուսին՝ Գողգոթայի ճամբուն վրայ, անիրաւ խոշտանգումներու առարկայ: Խորունկ բեկումով նայելէին անմահ Վարդապետի տրտում աչքերուն, քաղցրագին իրենց ուղղուած: Հեռուէն հանդիսատես էին եղած Անոր խաչի մահուան եւ թաղման՝ եւ հովիւր զարնուած ոչխարներու նման ցրուելէին ու պահուածներ, չլսելու համար շնական քրքիւր թըշնամիներուն, որոնք ազատուած այլևս Նազովրեցի մարգարէին ստեղծած մղձաւանջէն, կը կարծէին տարած ըլլալ յաղթանակը:

Ու այժմ, Վերնատան ապահովութեանը մէջ, կը լսէին իր ձայնը, կը տեսնէին իր գերազանցօրէն քաղցրացած կերպարանքը, այնքան սրտազին ու իրական, որ անուշ տրտմութեամբ բայց եղբայրօրէն կը մեղադրէր զիրենք իրենց կարկամ ու վեհերոտ հաւատքին համար, թելադրելով որ գործածեն իրենց մարդկային զգայարանքները՝ հաստատելու համար իր մարդութիւնը, այնքան նման իրենցինն: Բնաբանի վերոյիշեալ բառերով Յիսուս կոչ

կ'ընէ իր աշակերտներուն որ մօտենան, չօշափեն զինքը՝ հաստատելու իր իրական մարդութիւնը, միտէ ու ոսկորէ բաղկացած եւ անոնցմով պայմանաւոր կարողութիւններովը օժուել:

Դրիստոնէական տեսակէտով, այս հաստատուած իրողութիւնը մեր մարդացեալ Փրկչին պարագային, մարդուն կ'ընծայէ այնպիսի արժէք մը եւ տեղ մը Աստուծոյ նախախնամութեան մէջ, որ աւելի քան սրտապնդիչ եւ ուրախադիմ է, լեցուն բարձր եւ ազնիւ զգացումներով: Աստուծոյ մարդուն հետ ունեցած այս հասարակաց նմանութենէն կը բնորոշուի թէ մենք Աստուծոյ ցեղէն ենք, այս աշխարհը եկած, առանց դադրելու սակայն զինքը երազելէն: Թէ մեր Տիրոջ բարձր ու վսեմ հոգեկան յատկութիւնները, որոնք չորս աւետարաններուն մէջ այնքան հանգամանօրէն եւ հրաշալի կերպով արտայայտուած եւ վերբերուած են, միայն իրենք չեն, այլ նաեւ կը պատկանին մեզի: Այդ է դարձեալ պատճառը, անտարակոյս, որ մարդը, հակառակ իր շեղումներուն եւ մեղքին, Աստուծոյ մտածումով միայն կրնայ երջանիկ ըլլալ, եւ այդ մտածումին շնորհիւ իր մէջ բարիին ու չարին պայքարը կը վերջանայ առաջինին յաղթանակովը միշտ:

Իր փրկութեան հաւատարմութեամբ պայծառացած հոգին այն ատեն կը լեցուի իրական բերկրանքով մը, որ ներքին առողջ եւ աստուածային զգացումին պարգեւած գահունակութիւնն է, նման ապաքինումի ըսկըսած հիւանդին: Իր Աստուծոյ մօտեցած ըլլալու այդ զգացումը, հրճուանք եւ խրախոյս միայն կ'ազդէ իրեն, որովհետեւ իր խղճին ու գիտակցութեան իսկ վկայութեամբ կրնայ համոզուիլ որ ինքը անպէտ խելակ մը չէ, թանձր եւ անբան իրերու կարգին, այլ ունի մեծ, հզօր եւ ամէն արժանիքներով լեցուն բնութիւն մը եւ նկարագիր մը, նման Անոր՝ որ իր մեղի հետ ունեցած հասարակաց ու նման մարմինը կ'առաջարկէ մեր նկատառման ու շօշափման, հաստատելու ինքզինք մեր մէջ եւ զմեզ իր մէջ:

Մարդեղութիւնը, այն ատեն, սկիզբը մեր Տիրոջ երկրաւոր կեանքին, լրումն ու բարգաւաճումն է մարդկային նկարագրին, աստուածայինովը լուսազարդ: Աստուած

ծային այդ օժանդակութեանը շնորհիւ կատարելագործուած է մեր մարդկայինը, և մենք եղած ենք կատարեալ մարդը, նման իրեն, և այս՝ այն օրէն ի վեր, երբ ինքը բնականաւ մեր մէջ, բաժնելով մեր ճակատագիրն ու եղբայրութիւնը:

Ինչպէս որ արեւուն լոյսը երբ կը շողայ գոհարեղէնի մը վրայ, երեւան կը հանէ անոր ներքին դեղեցկութիւնը, արօրուին ու չքեղ մաքրութեամբ մը, բանալով անծանօթ խորքերը գոյներուն և յատկութիւններուն՝ որոնք նախապէս չէին նշմարուեր, կամ նման մարդու մը՝ որ շնորհիւ դաստիարակութեան և ճշմարիտ հասկացողութիւններու, կը լայնայ ու կը պայծառանայ իր մարդկային բնութիւնը, կը կատարելագործուին իր բոլոր կարողութիւնները, որոնք անկէ առաջ չէին տեսնուեր, այնպէս ալ Տիրոջ աստուածայինը լեցուցած ու կատարելութեան աստիճաններուն բարձրացուցած է մեր մարդկայինը, նման անոր զոր ինքը ունեցաւ ու կատարելագործեց: Դոհարը, այդ կերպով, պատկանեցաւ լոյսին, ու մարդը՝ գիտութեան, և այս օրինակով՝ մարդկային բնութիւնը կը պատկանի աստուածայինին: Մարդեղութիւնը, ուրեմն, անբնական ու քմահաճ իրողութիւն մը չէ, այլ մեծագոյն և ճշմարիտ իրողութիւնը՝ թէ մարդը յաւիտենական որդին է Աստուծոյ:

Միւս կողմէն Յիսուսի այս վաւերական մարդութիւնը, Յարութեան հրաշալի իրականութենէն վերջ, երկու զիրար ամբողջացնող իրողութիւններու կը տանի մեր միտքն ու հաւատքը: Անիկա, իրական մարդ է, ունենալով մեր մարդկային բոլոր յատկութիւնները, և յայտնեալ մարդն է իբրեւ օրինակ և սկզբունք մեր ապագայի կատարելութեան:

Աշակերտները այս նոր իրականութեան առջև կրնան թերամտիլ, մտածելով Անոր անցեալ մարդուն, որ իրենց հետ եղաւ տարիներով, և որու մասին չէին կրնար բնաւ կասկածիլ, սակայն Վերնատան մէջ իրենց տեսած ու շօշափած այս նոր իրականութիւնը, կատարելագործուած չափն էր Յիսուսի մարդութեան: Չէր փոխուած կամ այլալոյսով մէջ մարդկայինը, այլ կատարելագործուած:

Մանուկը, որ տարիներու ընթացքին

շնորհիւ իր դաստիարակութեան և փորձառութիւններու կը կատարելագործէ իր մարդկայինը, փոփոխութեան չենթարկէր զայն: Մենք մարդկօրէն կրնանք մտածել մեր անցեալ քաղցրութիւններուն, մեր երիտասարդ օրերու աղուորութեան և կարծել թէ այդ շրջանը իրական ու յաւագոյն շրջանն է մեր կեանքին, սակայն մենք մեր անցեալով չէ որ կատարեալ ենք այլ մեր ապագայովը:

Եղեմակոն պարտէզին յուշը՝ մեր անցեալի երջանիկ օրերու պատկերով լուսաշող, կրնայ զմեզ գգուել, սակայն զրախտի մարդը նուազ կատարեալ է քան մեր ապագայ մարդը, որուն ամբողջական օրինակը մեզի կուտայ մեր Տէրը: Հինին այս նորոգութեան և կատարելութեան մէջն է մարդուն յառաջդիմութեան փաստը: Հետեաքար շօշափելով ընդունիլ Վերնատանը մէջ իր իրական մարդկայինը, հաստատել է իր մարդութիւնը, ապացոյց և օրինակ մեր ապագայ մարդկային կատարելութեան:

Երեք կարեւոր իրողութիւններ և յատկութիւններ կան Յիսուսի կեանքին մէջ, որոնցմով կը յատկանշուի մեր Տիրոջ մարդկութիւնը: Առաջին իր անկախութիւնն է, երկրորդ իր փառքիւնը և երրորդ իր վեհանձնութիւնը: Երջագատուած թէ և աշակերտներու և հետեողներու խումբէ մը, որոնք սակայն հազիւ կը հասկնան զինքը, իսկ մնացեալ ժողովուրդը թշնամական վերաբերմունք ունի իր նկատմամբ. և որքան ինքը կը խորանայ իր առաքելութեանը մէջ, այնքան կը պակսին բարեկամները և կը շատնան թշնամիները: Սակայն այս բոլորը չեն կրնար յուսահատեցնել և չեղեցնել զինքը մազաչափ: Ամէն ոք կ'ընդունի թէ ինք կը խօսի և կը գործէ հեղինակօրէն, անկախ պարագաներու ձախորդ դասաւորումէն և շուրջիներու ընդդիմութեան:

Յիսուսի այս ընթացքին բացատրութիւնը կուգայ իր բացառիկ անձնաւորութեան խորքէն: Անիկա նուիրուած մըն է իր դատին և ամէն բանէ վեր կը նկատէ զայն, չի հանգուրժեր ոչ զովեստի և ոչ պարսաւի և կամ նման եկամուտ արտայայտութիւններու, և բոլոր այն գաղափարներուն և թելադրութիւններուն, որոնք գործնական նպաստ մը չեն բերեր իր դատին և ոյժ չեն տար իր արտայայտութիւններուն: Ինչ-

պէս գետը աջէն և ձախէն իր մէջ ընդունող գետակներէն աւելի կը մեծնայ, այնպէս ալ մեր Տիրոջ իր դատին նուիրումը և զայն միւս բոլոր գաղափարներէն վեր բռնելու անկախ ոգին կը կազմէ կեդրոնական և վարիչ գիծը իր կեանքին, և միւս բոլոր մտածումները հարկատուներ են այս էական գաղափարին: Անիկա իբրև գաղափարականի մը ներկայացուցիչը ինքզինքը նոյնացուց իր դատին հետ, և աշխարհի մէջ ոչինչ կրնայ զինքը գոհացնել, եթէ ոչ հոգիի մը ամբողջական նուիրումը աստուածային այս ծրագրին, որուն ծառայել փառքը ըրաւ իր կեանքին: Շատ քիչեր ժամանակակիցներէն, իր մահէն վերջ մանաւանդ, դիտցան արժեւորել այս բարձրօրէն մարդկային կարողութիւնը:

Նոյն կարելի է ըսել իր քաջութեանը համար: Կատղած բաղմունքներուն առջև Ան կը կենայ խաղաղ և անթեքելի սրտի մը պէս: Ոչ մէկ վէտ կը շարժի իր դէմքին վրայ և ոչ մէկ թել իր հոգիին մէջ, երբ նաւակը նստած կը դիմաւորէ փոթորիկը: Պասքի տօնին առիթով անվախ կը դիմէ դէպի երուսաղէմը, երբ գիտէ թէ հոն իրեն մահ կը սպառնայ: Գիթսեմանիէն սկսեալ դատարանէ դատարան ու մինչև բարձունքը չարչարանքներով լի տառապանքին, Ան խաղաղ է ու աներկիւղ:

Յիսուսի բարոյական քաջութիւնը սերտիւ կապուած է իր այն մեծ վստահութեան թէ վերջնական յաղթանակը բարին է: Եթէ Ան իր հոգին վեր բռնած չլլար մարդոց երկիւղէն, պիտի չկրնար իրացնել իր դերը: Խորհելով Քրիստոսի կեանքին զիւցազնութեանը վրայ, չենք զարմանար Անոր վայրկեան մը իսկ տկարացում չունեցող գործունէութենէն, երբ մանաւանդ Գործք Առաքելոցի մէջ կը կարդանք, «Տեսնելով Պետրոսի և Յովհաննէսի վստահութիւնը... զարմանքի մէջ էին և կը հասկնային թէ անոնք Յիսուսի հետ գտնուած են»:

Յիսուսի վեհանձնութիւնը, իր քաջութեան մէկ ուրիշ երեսը, անգերազանցելի է: Իր թոյլատու և ներող կեցուածքը, նոյնիսկ իր թշնամիներուն նկատմամբ, միայն հիացում կրնայ պարտադրել: Քրիստոսէ առաջ թշնամիին ներքը հաղուադէպ բան էր, նոյնիսկ պարսաւելի, այժմ սակայն, Յիսուսէն յետոյ, կարելի է երեւա-

կայել բարձր նկարագիր մը՝ պոանց այդ յատկութեան:

Անիկա կը պատուիրէր իր աշակերտներուն՝ ընել այն՝ ինչ որ ինք կ'ընէր. — Սիրելի իր թշնամիները, բարիք ընել անոնց՝ որոնք կ'ատէին զինքը, օրհնել զանոնք որ կ'անիծէին, և աղօթել անոնց համար որ զինք կը հալածէին: Նոյնիսկ զինք մատնող անարժան աշակերտին նկատմամբ, եղաւ ներողամիտ ու ցաւոտ. «Բարեկամ, ինչո՞ւ համար եկար հոս» ըսաւ Յուդային երբ մատնիչի համբոյրը տալու կը մօտենար: Նոյնը պիտի ընէր խաչի չարաչարանքներուն մէջ, աղաղակելով սրտազին, «Հայր ներէ ասոնց, որովհետեւ չեն գիտեր թէ ինչ կ'ընեն»: Այսկերպ Յիսուս մեզի կը ներկայանայ հոգի մը, լեցուն ուրախութեամբ և ճառագայթով, որ տրտում ու ճակատագրական պարագաներէ չընկճուիր, զեղուն վեհանձնութիւն մը՝ որ չի դառնանար ու է անիրաւութենէ, չի պղտիկնար ու է հակաիրութենէ, լեցուն ու զեղուն եղած ըլլալուն համար ամենաբարձր մարդկութիւնով մը:

Անոնք որ թերամտօրէն կը մօտենան Անոր, կը կասկածին էն առաջ Անոր մարդկութեան, որ ոչ միայն նման է մերինին, այլ նաև ունի բարձրագոյն կատարելութիւնը մեր ապագայ մարդուն: Յարգալից մատնելով մօտենանք իրեն և շօշափենք զինքը ու կասկած չունենանք իր ճշմարիտ մարդկութեանը վրայ, առանց որուն ամբողջ չի կրնար ըլլալ մեր հաւատքը իր աստուածային ու մարդկային նկարագիրներուն և անձին նկատմամբ:

Ե.

Վ. Ա. Բ. Գ. Ա. Ն. Ի Ս Ի Ր Տ Ը

2

լնցան օրեր ու օրերներ,
 Դանուկն վարդան,
 Երազ մ'ինչպէս բոսորագեղ,
 Շողիկն յետին պարթեազուն,
 Ինկած բոցեղ մօրենիին
 Մամիկոնեան,
 Պիտի փաղէր, նիարդ նիարդ,
 Իմաստն ամբողջ մեր աշխարհին,
 Լեցուն յոյզով ու դառնութեամբ,
 Յասակն որոնց՝
 Շեւսն էր անմեռ ու աննուան
 Մեր երազին,
 Որ դարէ դար
 Քաբախէր է սիրս մը ինչպէս
 Քնդերին մէջն մեր հողերուն,
 Երակներէն մեռելներուն
 Եւ ողջերուն,
 — Պաշտամունքը Հայրենիքին — :

Այն օրերուն նորէն կ'իջներ
 Դոյսն անանուն երկինքներուն,
 Զարդաբեղու միտքը հայուն
 Իրին փառով:
 Ի՞նչ աննման գեղեցկութիւնն,
 Հաննարն հայուն,
 Մեծ ու ազնիւ հոգիներու
 Հոսող արիւն,
 Եղբական շողն անորակ,
 Վշի բաժակ,
 Հրասշոք անհուն փնար,
 Հովերուն դէմ միտս հարնասող,
 Որ մահուան մէջն իսկ անվրդով
 Գիտէ բանալ,
 Ծիրանիներն իր հոգիին,
 Յաւերժաբեւ :

Տօն էր լոյսի,
 Հաննարն հայուն,
 Մութին մէջէն մեր դարերուն,

Կը հագներ բոց, կ'առներ մարմին,
 Խորն հոգիին
 Սուրբ Մետրապին,
 Որ իր վշի
 Մօրենիին մէջէն այրող
 Նոր տեսանող
 Խոժոռ, հսկայ ու միայնակ
 Ծունկի ինկած
 Մեծ Բարութեան ոտներուն տակ
 Արցունքներով
 Պիտի խնդրէր
 Իմաստութեան ծովէն անհուն
 Գիրերն Հայուն :

Կասարուած էր հրաւքն անհատ
 Ու անանուն,
 Նեւն հրայրին,
 Մոնազին սուրբ,
 Հպած երկնի կապոյտ սրտին,
 Խաւարամած մեր բիբերուն,
 Պիտի բանար
 Անդասան նոր,
 Որու եզրին
 Կեցած որսորդն աստուածաբալ,
 Պիտի որսար
 Քառսներէն ճակատագրին,
 Տառերն աղուոր
 Հայ բարբառին,
 Մարգարիտներն իմաստութեան
 ձերմակ ծովին :

Մինչ դպիրներ, քարգմանիչներ,
 Հաւասեռանդ կը դրոշմեն
 Մագաղաթին երկնայարդար,
 Լոյս ու ոսկի
 Աստղերն ինչպէս խաւարին ծոց :

Այն օրերուն՝
 Մասեանը սուրբ,

Ցեղին լեզուն, ցեղին հոգին
Գանձարանուած խորն իր ալիւն,
Կուգար սփռել
Խաւարին դէմ հակասագրին՝
Արեւները անմահ լոյսին,
Մտին, շողին ու հաւաստին:

Եւ անցեալէն այրիացած
Բազմութիւններ ծառաւանիւծ,
Դարերու հոծ շուրթին մէջէն
Պիտ' առնէին իր ակունքէն
Զուր կենդանի,
Եւ արեւէն՝ փառքն իր ոսկի,
Որ դարէ դար
Յաւերժաբար,
Պիտ' ըստեղծէր երգը հօր,
Ամէն օր նոր, ամէն օր մեծ
Մեր պատմութեան ու հաւաստին:

Ու գիրք սուրբ շունչ աստուածեան,
Ժամանակի եղծումէն զերծ,
Կը բաղխուէր յաւերժաբար,
Սերունդներու,
Մեր հոգիին ու մեր հոգին
Դաւանակութեան իբրեւ աղբիւր:

Ու գիրք սուրբ,
Նոր մանանայ,
Անապատին մեր պատմութեան,
Գիտութեան ցուպ,
Հպարտութիւնն սերունդներու,
Աւազներու համբան նրբող
Լոյս անմոլար,
Սառած, շիջած հոգիներուն
Մասը կախարդ.
Մութէն՝ լոյսին առաջնորդող:

Անցան օրեր ու տարիներ,
Արիւններու, արցունքներու
Ծիածանով:
Մանուկն աղուոր՝
Ծաղիկն ինչպէս արեւին դէմ

Կը բրնձէր քաղ,
Պատմութեան ոսկի դռնէն
Կ'առնէր իր փայլ:

Ո՛վ սրբազան գեղեցկութիւնն
Պարմաններուն Մամիկոնեան,
Որոնք կարին հետ մայրենի
Գիտցան ըմպել կարք կարմիր
Հայրենիքին,
Զգալ տոբին, խորունկ, իրաւ,
Մեր սուրբ հոգին,
Դողն անանուն մեր Աստուծոյն,
Շեղութիւնն անպարագիծ
Մեր երկնքին ու արեւուն:

Օրերն իրեն՝
Յօղ ու համբոյր,
Լարին վրայ մեր լեռներուն,
Հայելիին դէմ ջուրերուն,
Եւ հառազայք ու քարմութիւն՝
Զմրութիւնն դէմ մեր դաշտերուն:

Օրերն իրեն,
Բացուած ականջ ու բացուած սիրտ,
Անհուն երգին մեր աշխարհին,
Ոլորակուած ստեղծերէն
Մեր հովերուն,
Կաթ կաթ ինկող
Շրթունքներէն համակ կրակ,
Հողագործին ու մշակին,
Կոհակներուն մէջէն անտես
Ղօղանջներուն եկեղեցւոյ,
— Ոսկի աղբիւրն հոգիներուն:

Օրերն իրեն՝ ողիւյզ կախարդ,
Հնձանին մէջն հայրենիքին,
Լոյսով սարուած
Յօղով հիւսուած
Ու փաղցրութեամբ մթնոլորտուած,
Ամբողջ արիւն, ամբողջ խորով,
Նաւակ մ'ինչպէս բացառազայտ
Կապոյտին ծոց:

(Շար. 2)

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՏԵՍԻԼՔ - ՆԵՐԿԱՆ

ժառանգաւորին

Պարման զայ, դուն ինչո՞ւ համբուս վայ յամեցար,
 Եւ ուզեցիր որ եղբօր պէս խօսէի քեզ երկար՝
 Տարբեր - տարբեր շեշտերէն կեանքի հազար ձայներուն
 Որոնք քեզ միշտ կը կանչեն... դուն՝ բացուող - վա՛րդ, ե-
 րեւո՞ւն:

Ու վարանո՞ս ու կրթո՞ս՝ տեսիլք - ներկան կերտելէն
 Կը շղթայուիս անցեալիդ անփառունակ յուշերէն.
 Լոյսի խապե՛ր՝ հեռուէն, քեզ կը փաշեն ուժգնօրէն,
 Իշխանազուն մը իբրեւ գերուած փերանք - հանդիպէն...:

Զիս վարանքի կը մասնեն՝ զաղջ հովերու յանձնւած,
 Ու կիրքերէ տարուբեր: Միտքդ խրոսով՝ զի՛րք մը բաց,
 Դուն՝ սլարմանի ու լրբուն, ահա կեցե՛ր իմ դիմաց...:

Կը հեռանամ երբ քեզմէ, իմ աչքերուն մէջ սառած
 Հարցումն է լե՛ւս՝ ինձմէ քեզ. — «Կեանքին մէջէն կըր-
 նա՞ս դուն
 Բալել այգպէս միայնակ, միշտ հոգիով ալ զեղուն...»:

— Դարձի՛ր տեսիլք այն կեանքին, ուր օրհնելիս պիտի
 դուն...:

Շէ՛ն - ՄԱՀ

Ո՛Վ ՄԵՌ ԵԼՆԵՐՍ

Ո՛վ մեռելներս անքիւ, դուք նորէն շուրջս ահա՛,
 Ձի չանցնիր օր մը երբեք որ նայուածքիս դէմ չի գայ
 Ձեր կերպարանքը բարի, աղօթամած աչքերով,
 Ու ձեր թեւերը սամուկ գիւս չի գրկեն անխըռով:

Դուք ալեհեր ու զառամ եւ կամ ժպտուն պարմանի,
 Գերեզմանուած կամ անյայտ՝ առանց խնկոտ շիրիմի,
 Կարօտ ինձի՞՝ թէ կեանքին՝ կուգամ հոգւոյս իմ վերեւ
 Ձեր անսահման բոստերով, արիւնտ կամ ձիւնահեւ:

Կը զգամ թէ միշտ աւելի կը մօտենամ ձեր համբուն,
 Սեւեռաբիթ ցընօրին՝ ուղեւորի մը հանգոյն,
 Երբ իրական եղաւ սոսկ վիշտը, մասներն իր բիւրեղ

Ճմլեցին սիրքս անվերջ, ո՛վ մեռելներս բարի,
 Ա՛լ զըբայիք ձեր եղբօր մահացուքեան ծառաւի,
 Եւ փակէիք իր աչքերը համբոյրով մը լուսեղ...

Ա.ՐՍԵՆ ԵՐԿԱԹ

PARADOX

Թէ այս է կեանքը, անիմաս է ան,
 Եւ նիզը մարդուն կ'անցնի ընդունայն.
 Կ'ըսեն բայց հոգին անմահ է յաւէս,
 Կ'ըսեն հոգին ալ կը ջնջուի անհետ,
 Ըմբռնելի չեն երկուքն ալ մըտքին,
 Հէք աղամորդին երկրին, երկինքին
 Միջեւ անդադար այսպէս տարուբեր,
 Լոյսին չըհասնող, սակայն հողէն վեր:

Փետրուար 1952

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Հէք բախտակից քալէ անվախ այս համբան,
 Սիրով կըրէ ծանր խաչըդ քու ուսին,
 Հաւատա՛ թէ կայ նպատակ մ'անպայման,
 Թէ խաւարէն կը բարձրանաս դուն լոյսին:

Փետրուար 1952

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(Ն. Ս. Մ. Ս. Կ.)

Արդեօք նիմա ի՞նչ կ'ընես, իմ աղուոր զուարթուն,
 Կը կարդա՞ս թէ կըզբօսնիս, ԲՈՒՆ ես թէ արթուն,
 Կը զգա՞ս միթէ կառօտըս ինչպէս է յորդեր,
 Ըսպասցընե՞ս պիտի դեռ, վերադարձի՛ր տուն:

Փետրուար 1952

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԵՍ ՀԱՐՑՈՒՑԻ ԾԱՂԻԿԻՆ

Ես հարցուցի ծաղիկին
 Թ'ինչպէս կ'նայի ան կեանքին.
 Հծծեց «կեանքն է քաղցրագին:
 «Կ'ըմպեմ ես շողմ արեւուն,
 «Կը գինովնամ ես հովուն
 «Գրկանքներէն խրոտվուն:
 «Սիւփն երգով կ'օրօրեմ
 «Բիլ երազըս մեղմօրէն,
 «Եւ աստերոս լոյսին տակ,
 «Ես մարգրիտներ կը բարեմ
 «Եւ կուրծքս կը զարդարեմ,
 «Արփայն ցոլերն անոնց նեւ
 «Շօքը գոյնով կը պարեն:
 «Երբեմն թիթեռ մը կուգայ,
 «Թրուչող բանտ մը աղուոր,
 «Ինչպէս երազ նեռաւոր,
 «Իմ օրքներէս կ'արբենայ
 «Եւ ծոցիս մէջ կըմնանաւ:

«Եւ երազիմ' պէս
 «Կ'անցնի կեանքս այսպէս»:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՍԱՐԳՈՆԻ ՀԱՏՈՒԱԾԱԿՈՂՄԸ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Կը հրատարակենք, թարգմանաբար՝ բեւեռադիր արձանագրութիւններէ, Սենեքերիմի որդի, Ասորդանի 681-669 Ն. Ք., վեց-կողմեան հատուածակողմը, Լախրայի կառավարիչ, Աթար-Իլիի անուանագրութեան խմբագրուած, որ, յանուն Բրիտանական Թանգարանի, 1927-28 տարիներուն, Նինուէի մէջ, C. R. Thompsonի և R. W. Hutchinsonի կողմէ տարուած պեղումներու ընթացքին գտնուած է, Գուշունճուզի մօտակայ վայրէ մը: Ապա նմանագրութեամբ, արտագրութեամբ և թարգմանութեամբ հրատարակուած C. R. Thompsonի կողմէ «The Prisms of Esarhaddon and of Ashurbanipal» London, 1931, խորագրով:

Ասորդանի գահակալութեան պարագաները, մեքենայութիւնները իր եղբայրներուն, իր յաջորդական յաղթանակները, կը պատմուին, հոն, մանրամասնօրէն, ուր սակայն, ոչ մէկ յետին ակնարկութիւն, յիշատակութիւն, իր հօր սպանութեան դէպքը լուսարանող, այնքան ծանօթ, ամբողջ Մերձաւոր-Արեւելքի մէջ, որուն համաձայն, իր մէկ կամ աւելի որդիներուն կողմէ սպաննուած էր Սենեքերիմը:

Ինչո՞ւ այս լուսութիւնը, զիտումնաւոր անգիրտակցութիւնը . . .

Արդարեւ, գրուած քին շահեկանութիւնը կ'արժեւորուի ասորա-բաբելական պատմութեան այդ խոռնակփոթ շրջանին, իր բերած մասնակի նպաստով, և Սուրբ Գրական քաղաքներու իր յիշատակութեամբ առաւելաբար: Ուղղակի բեւեռագիր բնագրէն կատարուած է մեր թարգմանութիւնը, C. R. Thompsonի վերոյիշեալ հատորէն, և նոթերը աւելցուած մեր կողմէ:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Տ Ա Խ Տ Ա Կ

ՍԻՆԱԿ ԱՌԱՋԻՆ

1. Ասորդանի⁽¹⁾ ապարանքը, մեծ թագաւորը, հօր թագաւորը, 2. թագաւորը

տիեզերքի, Ասորեստանի թագաւորը, վահագետը Բաբելոնի, 3. Սուամերի⁽²⁾ և Աքքատի⁽³⁾ թագաւորը, չորս ծագերու թագաւորը, 4. Օրինաւոր կառավարիչը, սիրականը⁽⁴⁾ մեծ աստուածներու, 5. որուն անունը իր մանկութենէն ի վեր, Աշուր⁽⁵⁾, Շամաշ⁽⁶⁾, Պէլ⁽⁷⁾ և Նապու⁽⁸⁾, 6. Իշթարը⁽⁹⁾ Նինուէի, Իշթարը Արպէլայի, 7. հրուշակած էին Ասորեստանի թագաւորութեան համար. 8. աւագ եղբայրներէս, իրենց կրտսեր եղբայրն էի ես: 9. (Բայց) հըրամանովը Աշուրի, Սինի⁽¹⁰⁾, Շամաշի, Պէլի և Նապուի, 10. Իշթարին Նինուէի, (և) Իշթարին Արպէլայի, հայր(ս) որ զիս յառաջ բերաւ, 11. ներկայութեանը⁽¹¹⁾ եղբայրներուս, փառաւորեց⁽¹²⁾ զիս օրինաւորապէս, և 12. սապէս (խօսեցաւ): «Ա՞յս է արդեօք զաւակը յաջորդութեանս», 13. (յետոյ) հարցուց Շամաշին և Ատատին⁽¹³⁾ պատգամով, և հաստատական շեշտով մը, 14. պատասխանեցին իրեն սապէս. «Ան է քու փոխանորդդ»⁽¹⁴⁾. 15. անոնց հանդիսաւոր խօսքը, յարգեց ան (Սենեքերիմ), և Ասորեստանի ժողովուրդը, պզտիկ և մեծ, 16. եղբայրներս, (և բոլոր) արու շոռաւիղները հօրս (ընտանիքին) միասին հաւաքեց: 17. Աշուրի, Սինի, Շամաշի, Նապուի, Մարտուքի⁽¹⁵⁾, Ասորեստանի աստուածներու (պատկերներուն) առջև, 18. (և) երկնքի և երկրի (բոլոր միւս) բնակիչ աստուածներու, յաջորդութեանս (օրէնքները) ապահովելու համար, 19. իրենց կրկնել տուաւ, իրենց հանդիսաւոր խօսքը: 20. պատեհ ամիս մը, նպաստաւոր օր մը, համաձայն իրենց փառաւոր հրամանին, 21. թագածառանգին պալատը, երկիւղալի վայրը, ուր կ'ապրին (անոնք, որոնք), 22. սահմանուած (են) թագաւորութեան համար, բերկրանքով մտայ: 23. (Ան) վայել կեցուածք մը, համակուեցաւ եղբայրներուս վրայ, և 24. (ուղի)ն աստուածներուն լըքեցին, իրենց բուռն արարքներուն 25. ապաւինեցան, մեքենայելով չարիք, 26. չար լեզու, սուտ բամբասանք, (ինչ որ է) աստուածներու կամքին հակառակ, 27. զրգոցեցին իմ դէմ, և անվայել նենգութեամբ, 28. ետեւէս ըմբոստութիւն նշնեցին. 29. համոզեցին սիրտը հօրս, (և) աստուածներու (կամքին) հակառակ, լարեցին իմ դէմ, 30. Գաղտնօրէն շարժեցաւ

իր սիրտը դուրսով, 31. իր աչքերը սևեռած էին թագաւորութեան կիրարկման համար. 32. խորհրդակցեցայ սրտիս հետ, և քննեցի հոգւոյս մէջ, 33. ըսելով, «Բռնուն իրենց արարքները, և (լուկ) իրենց սըրամաութեան, 34. կ'ապաւինին, չարիք կը գործեն. 35. Աշուր⁽¹⁶⁾, թագաւորը աստուածներու, և զթառատ Մարտուզը, որոնց խորշանք մըն է անիրաւութիւնը, 36. պաղատանքներով, կոծերով, և երկրպագութիւններով, 37. աղաչեցի իրենցմէ, և ընդունեցին աղօթքներս: 38. Համաձայն տէրերուս, մեծ աստուածներու կամքին, չար արարքներու ի դիմաց, 39. գաղտնի վայր մը բնակել տուին զիս, իրենց քաղցր հովանին, 40. տարածեցին իմ վրայ, պահպանեցին զիս թագաւորութեան համար:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱԽՏԱԿ

41. Այնուհետեւ, եղբայրներս կատգեցան, և ինչ որ աստուածներու, 42. Եւ մարդոց մօտ անհաճոյ էր, չործադրեցին, և չարիք մեքեայեցին: 43. Ընդգեցան, Նինուէի մէջ անաստուած օրէնք, գէնքեր(ով), 44. իրար զարնուեցան մատաղ եզնիկներու նման, թագաւորութիւն գօրծադրելու համար. 45. Աշուր, Սին, Շամաշ, Պէլ, Նապու, Իշթարը Նինուէի, Իշթարը Արպէլայի, 46. թշուառականներու արարքները որոնք գործուած էին, աստուածներու անհաճոյ ձեռով մը, 47. նողկանքով զրտեցին, և չօղնեցին իրենց: 48. (Այլ) իրենց ուժը տկարութեան վերածեցին, 49. և խոնարհեցուցին զիրենք իմ (ոսքերուս) տակը. 50. Ասորեստանի ժողովուրդը, որոնք ուխտերը, զօրս մեծ աստուածներու երդումով, 51. ջուրով և իւղով երդուընցած էին պահպանելու իմ թագաւորութիւնը, 52. իրենց օգնութեան չի գացին. 53. ես, Ասորդան, որ մեծ աստուածներու, իր տէրերուն օգնութեամբ, 54. չէր ետ քաշած իր կուրծքը⁽¹⁷⁾ պատերազմի մէջ, 55. չուտով տեղեկացայ իրենց վատ արարքներուն մասին, և, 56. «Ո՛հ» բացազանչեցի. պատեցի իշխանական զգեստս, և, 57. ողբացի, առիւծի պէս կատգեցայ, և յուզուեցաւ հոգիս. 58. շարունակելու համար հօրս տան թագաւորութիւնը, ծափահարեցի⁽¹⁸⁾ (ոգեկոչելով աստուածները), 59. Ա-

շուրին, Սինին, Շամաշին, Պէլին, Նապունին, Ներկալին, Նինուէի Իշթարին, Արպէլայի Իշթարին, 60. բարձրացուցի ձեռքերս և ընդունեցին աղօթքս, իրենց հատաստական այտով. 61. արժանահաւատ պատգամ մը զրկեցին, ըսելով, «Քալէ, մի կենար, 62. պիտի քալենք քու կողքիդ, և պիտի թշնամիներդ ջնջենք», 63. մէկ օր, երկու օր չ'սպասեցի, բանակիս առջևը չի գըննեցի, ոչ ալ նայեցայ, 64. ետեւ. չի քըննեցի ձերբու⁽¹⁹⁾ սարքը, լուծերու ասպազինումը, 65. և պատերազմի կազմած քը չի ճշգեցի, և ոչ ալ արշաւանքիս համար պաշար հայթայթեցի. 66. չի սարսափեցայ Շէպաթի (ամիս) ցուրտէն (և) ձիւնէն, խիստ սառոյցէն, 67. թռչող արծուիկի⁽²⁰⁾ մը պէս, 68. տարածեցի թևերս, ոտիսներս չախշախելու համար. 69. Նինուէի ճամբէն, զժուաբութեամբ և արագօրէն իջայ, 70. դիմացս, Խանիկալպէ⁽²¹⁾ երկրին մէջ, բոլոր իրենց հուժկու մարտիկները, 71. ճամբաս գոցեցին և սրեցին իրենց գէնքերը. 72. սարսափը մեծ աստուածներուն, տէրերուս, զգեստեց զիրենք, և 73. (երբ) տեսան վերահասութիւնը կատաղի բանակիս, կորսնցուցին իրենք զիրենք: 74. Իշթարը, բամբիլը մարտի և ճակատամարտի, որ կը դուրդուրար քահանայութեան վրայ, 75. բազմեցաւ կողքիս, և փշրեց անոնց աղեղները, 76. տարաղնեց իրենց կաղմակերպուած զօրքը, և 77. սապէս, խօսեցան իրենք իրենց մէջ. «Այս է մեր թագաւորը». 78. շնորհիւ իր վերին հրամանին, վերադարձան իմ քով և եկան ետեւէս. 79. ոչխարի պէս մայեցին, խնդրեցին իշխանութիւնս. 80. Ասորեստանի ժողովուրդը, որոնք երգուընցած էին, մեծ աստուածներու անունով իմ մասին, 81. եկան իմ ներկայութեանս և համբուրեցին ոտքերս. 82. գալով այդ թշուառականներուն, ընդգեցող և ապստամբիչ, 83. (երբ) լսեցին արշաւախումբիս խաղացքը, լքեցին իրենց օգնող զուեղերը, և 84. ապաստանեցան անձանթ երկիր մը, Հասայ Տիգրիսի⁽²²⁾ թումբը, և 85. Սին, Շամաշ, աստուածներու, թումբի իշխան(ներուն) հրամանով, 86. բովանդակ ջուկատս ընդարձակ Տիգրիսի վրայէն ցատկել տուի, որպէս թէ փոքրիկ ջրանցք մը (ըլլար ան). 87. Ատաբի⁽²³⁾ մէջ, նպաստաւոր ամիս մը, ութերորդ օրը, Նապուի⁽²⁴⁾ տօնախմբութեան օրը,

Ն Օ Թ Ե Ր

1. Բեւեռագիր բնագրին մէջ, Ասորդոն անունը, Assur-ah(-idinna(na) ձևով զբռնած է, որ կը նշանակէ. — «Աշուր (աստուած) եղբայր մը տուաւ»: Յիշատակուած է նաև, Հին Կտակարանի մէջ՝ **לְדָדִי-רֶסֶא** LXX 'Ασσοδάν, 2. Թագ. 19, 27, Եսայի, 37, 38. իսկ **Σαχσερδάν**, **Σαχσερδόνος**, Եզր. 4, 2, Տով. 1, 21, Պողոմէոսի կանոնագրքին մէջ, 'Ασσοδίνος, ընթերցումներով:

2. Միջագետքի հարաւ — արեւելեան երկրամասն է Սումերը. մայրաքաղաքն է Lagash այսօրուայ Telloն: Հետեւեալներն են քաղաքները, Uruk, յետագային Erech, այսօրուայ Warka, Հին Կտակարանի **לָרְסָא** LXX 'Ορέχ, Ծննդ. 10, 10. Strabonի 'Ορχήνη, Larsa, այսօրուայ Senkereh, Հին Կտակարանի **לָרְסָא** LXX 'Ελλάσάρ, Ծնն. 14, 19, Ur, այսօրուայ El-Mukajjarն է, Հին Կտակարանի **אֶרֶשְׁתִּי** LXX **Χώρα των χαλδαίων**, Ծնն. 11, 28, 31, 15, 7. և Nippur, այսօրուայ Niffer: Լեզուով, մշակութով և արտաքին գիւմազով, սեմական է և հնդեւրոպական է տարբեր ցեղ մը կ'ենթադրեն այս երկրի բնակիչները՝ Սումերացիները. Paul Dhorme, La Religion Assyro-Babylonienne, Paris, 1910, էջ 2:

3. Աքքատ. մայրաքաղաքն է Agade, քաղաքներն են, Kish, Kutha, այսօրուայ Tell-Ibrahim, Sippar, այսօրուայ Abu-Habbah, Borsippa, այսօրուայ Birs Nimrûde, և Բաբելոնը: Սեմական է բնակչութիւնը: Պատմութեան արշալոյսէն սկսեալ, բաբելոնական անուններ կը կրեն իրենց վեհապետները. յատկանշական երևոյթ մը նոյն պէս, իրենց սեմականութիւնը հաստատող, իրենց ցեղախօսական տիպն է. տես վերոյիշեալ գիրքը, էջ 3:

4. Այս աքքատերէն ասացուածքը, mi-gir ilâni rabuti «սիրականը մեծ աստուածներու» կը հանդիպինք յաճախակի, սումերական և եգիպտական արձանագրութիւններու մէջ նաև՝ Սում. ki-ag dingir gal-gal-e-ne, Եգիպտ. եզակի գործածուած mr. ntr «սիրականը Աստուծոյ»:

5. Զանազան ուղղագրութիւններով հասած է մեզի Աշուր անունը — A-chir, Ashur, Ash-shur, A-usar, An-sar. այս վերջինը **Ἀσσωρος** ին մէջ արտագրուած է: Սումերա-

կան երկու զաղափարանիչերէ կը բաղկանայ Աշուր բառին ընթերցումը. մեր բնագրին մէջ՝ A=Ջուր, և Usar=մարգագետին, Էստ G. Furlaniի, La Religione Babilonese-Assira Vol. I., La Divinita Bologna, 1928, էջ 208-209, Աշուր՝ ներկայ ընդունելութիւնն է՝ կամ fa'il ձևը asharu (վայելուչ, աղնիւ ըլլալ) աքքատերէն բային: Արդարեւ fa'ul համանման ձևը յաճախ կը փոխանակուի fa'il ձևին հետ, ասուրերէնի մէջ: Հետեւ բար, վայելուչ, ազնիւ, բարեացակամ պիտի նշանակէր Աշուր, որ գերագանցապէս ազգային աստուածն էր Ասորեստանցիներու, իշխանը, պետը իր ժողովուրդին, ոգեպէս և ֆիզիքապէս զայն կենսաւորող իրականութիւնը, բիւրեղացած մարմնացումը թէ ազգային և թէ կրօնական զգացումներու: Էպպէս ռազմասէր ժողովուրդ՝ Ասորեստանցիները, իրենց բուռն և կատաղի ճակատամարտներով՝ նշանաւոր, Աշուրի հրամանով, իրենց բանակները կը յառաջանային, կը գրաւէին երկիրներ, ամրոցներ կը քանդէին, և խանդավառ երախտագիտութեամբ կ'ընծայաբերէին իրենց նուէրները իրեն, որովհետեւ իրենց զինուորական պետն էր Աշուրը, պատերազմիկ աստուած մը, միաժամանակ զթառառ, ծաւալուն ժողովրդականութեան մը տիրացած, արարիչը, իշխանը աստուածներու: Սում. E-hur-sag-

kur-kur-ra «երկիրներու լերան տաճարը» կը կոչուէր իր սրբարանը, Ասուրի մէջ: Գալսուի և Նինուէի մէջ կը պաշտուէր նաև. Սում. Kurgal «մեծ լեռ», աքքատ. sadu rabu «մեծ լեռ» կ'որակուէր ան: Իշխար աստուածուհին էր իր ամուսինը:

6. Արեւ-աստուածն էր Շամաշը. սումերական Utu կամ Babbare. բաբելական բարառով՝ Շամաշ կը կոչուէր, իսկ Սամաս, Սամոս, Սասո՝ ասուրականին մէջ, որովհետեւ բաբելական Ըն և մն կը համապատասխանէին ասուրական սին և ուրին. իսկ եբրայեցիներու մօտ **שֶׁמֶשׁ**, արար. **שֶׁמֶשׁ** և Շարաշ՝ Ուկարիթի Փիւնիկեցիներուն քով: Գերագանցապէս արդարութեան, իրաւունքի աստուածն էր ան: bēl-dini «դատաստանի իշխանը», անփոփոխ օրէնքներով: Վսեմ դատաւորը Igigiներու՝ երկնքի աստուածներուն, և Anounakiներու՝ երկրի աստուածներուն, և սեազլուսներու՝ սում. sag-gig-ga, իսկ աքքատ. qaqqudu

salmu. այս աստվածները Համուրապի օրենքարքին մէջ, մարդ արարածը կը մատնանէ: Զանցառողները աստուածային և մարդկային օրէնքներու, կը բռնուէին Շամաշի ճառագայթներէն, օրոնք ուսկանի մը կը նմանեցնէին յաճախ: Բարձրութիւնները և խորութիւնները յուսաւորող, կենսապարզ և, առեւտարտ հերոսն (quradu) էր ան. bel-biri «գաւազանութեան իշխան» ամողտուած էր. Aya՜ն էր իր ամուսինը, իսկ Kettu՝ «արգարութիւն» և Mesharu՝ «խառն» իր զաւակները: Գաղափարական զուգահեռութիւն մը, որդիներուն և իրենց հօր միջև, կը հաստատուէր արդարև: Սոււմ. Babbar-ki-bal-e-sa-sa «հակառակորդ երկրներու յաղթականն է Babbarը» արձանագրուած էր, սոււմ. E-Babbar «ծագող արեւու տուն» անուամբ իր տաճարին, շրջապատին վրայ, որ կը բարձրանար Larsaի և Sipparի մէջ. իրեն էր յատկացուած տարւոյն եօթերորդ ամիսը, Թիշրիթը, իսկ սրբազան թուական արժէքն էր՝ քսան: Գահի մը վրայ բազմած, աստուածային խոյրը զլիւսուէր, մօրուսաւոր, աջին՝ սկաւառակ մը և մական մը, քարկոթողներու վրայ կը ներկայացուէր յաճախ: M. Jastrow, Die Religion Babyloniens und Assyriens, Gies-sen, 1905, էջ 220-222, G. Furlani, La Religione Babilonese Assira, Vol. I, La Divinita, Bologna, էջ 162-169, E. Dhorme, Les Religion de Babylonie et d'Assyrie, Paris, 1945, էջ 60-67.

7. Սոււմ. En-lil կամ En-lil-la «փոթորիկի իշխան» կը կոչուէր, որմէ կ'աքթատանար Il-lil կամ Il-li-il ձեւը որ իր կարգին Damas-ciusի՝ Ալեոսին հետ կը նոյնանար, իսկ 'I.1 արամական արձանագրութիւններու մէջ, Mullilը, սոււմերական Eme-sal բառարին յատուկ ընթերցանութիւն մըն էր: Յունական Βῆλος էր: Bel «տէր» բաբելական համապատասխան աստուածն էր En-lilի, այս բարդ բառին, միայն նախադաս Enի թարգմանութիւնը ըլլալով, մինչդեռ երկրորդը՝ lilը, աքթատ, saru zaqiqu «աստիկ հով» անոր սկզբնական նկարագիրը կը բնորոշէր: Սոււմ. Iugal ama-ru աքթատ. sar abubi «հեղի թագաւոր» կ'որակուէր: Հարաւային Սոււմերիոյ մշակութային կեդրոն՝ Nippur քաղաքին մէջ, E-Kur «լիբան տուն»ը՝ իր տաճարը կը բարձրանար. իր սրբարանը,

սոււմ. E-am-Kur-Kur-ra, աքթատ. bit rim matati «երկրներու ջլափայրիին տունը» կը կոչուէր, Սոււմ. Nin-lil «փոթորիկի տիկին»ն էր, իր ամուսինը, Bel կամ Belit «տիրուհի, իշխանուհի» կը կոչէին զայն աքթատները, Սոււմ. Nun-nam-mir «չքեղութեան իշխան»ը անվեհեր ռազմիկը, rimu «ջլափայրին» էր Պէլը, իրեն էր յատկացուած, տարուայ առաջին ամիս, Նիսանը, սրբազան թուականն էր յիսուն, համաստեղութիւնը՝ մեծ առջն էր: Սոււմ. amaru, աքթատ. abubu «հեղեղ»ն էր, իր գլխաւոր զէնքը. En-lil յատուկ անունէն անանցուած, ellil՝ տէր, իշխան, և ellilitu՝ տէրութիւն, իշխանութիւն, հասարակ աւանդները կը պարունակէր աքթատներէն բառարանը, ինչ որ կ'ապացուցանէր, En-lilի գերազանցապէս, տէր, իշխան, ըլլալու հանգամանքը. վերոյիշեալ աղբիւրները համառօտագրուած խորագիրներով. M. Jastrow RBA, էջ 235-236, G. Furlani, RBA, էջ 116-122. E. Dhorme, RBA, էջ 20-31.

8. Nabium, Nabuu, Nabie, ուղղագրութիւններով կը գրուէր իր անունը. Nabou «ան որ կը կանչէ, կ'աւետէ, աւետարան» կը թարգմանուի, կամ աւելի ճիշտ ան որ կը փայլի» նկատի ունենալով իր նմանցումը Հերմէս մոլորակին հետ, զոր Յոյները կը կոչէին Հերմէս Στεφάνος՝ փայլուն E. Dhorme, RBA, էջ 251: Արտագրուած է իր անունը Հին կտակարանի մէջ հեռանալ ձեով 𐤎𐤁𐤏 LXX Ναβού, իբրև բաբելական աստուած, Եսայի, 46.1, իբրև լեռ, երկ. Որի. 32.49: իբրև քաղաք, թուոց 32.3, Եսայի 15.2: Իսկ N. B. w ուղղագրութեամբ, արամական արձանագրութիւններու մէջ: Սոււմ. երկու քաղափարաններէ կը բաղկանայ, Nabou բառը, PA և AG. Գաւազան, ցուպ, մական, աքթա. «Hattu» կամ «qan duppi» կը նշանակէ Pa՜ն. իսկ «ընել» աքթատ. epeshu կը նշանակէ AGը: Գիրի, գրականութեան աստուածն է գերազանցապէս Nabouն: Անմրցակից զրազէտը աստուածներու nashi dup simāti «աստուածներու ճակատագիրներու կրող»ն է ան. Iskim-tel «կիսանքի մարգարէն» իմաստութեան աստուածն էր. dupsar gimri «տիեզերքի զրազէտ»ն է ան: Գիրի ստեղծիչը, արծարծիչն էր, իրեն վերապահուած էր մարդոց, աստուածներու ճակատագիրները,

որոշել: Տասն էր իր սրբազան թիւը: E-zī-da «յաւիտեանականութեան տունը» կը կոչուէր իր տաճարը, Borsippa-ի մէջ: Nanaa, Nana էր, սուամերական անունը իր ամուսնոյն, յունարէն Nanaia, Nēva, արամական արձանագրութիւններու N. n'.p., իսկ աքքատ. Tashmetum «լուսւմ, իմացութիւն» shemu արմատէն, որ կը նշանակէ լսել, ունկնդրել, իմանալ, նոյնպէս երբ. שמש, արար շ, ասոր. ܫܡܫ, ուկ. shm', եթովպ. samea, եգիպ. sdm. դպ. պօհ. սօթէմ սահ. 𐎧𐎺𐎠. սօթմ: Ան էր Borsippa-ի թագուհին, bēlīt rāmi «չնորհի աստուածուհին» M. Jastrow, էջ 238-239. G. Furlani, 235-243:

9. Թէ սիրոյ և թէ պատերազմի աստուածուհին էր ան. Esh-dar, Gesh-dar, ուղ-ղագրութիւններով կը գրուէր իր անունը: Innina, Innini, Innin, Ninni, Nin, Irnina, կամ Irmini, կ'անուանէին զայն սուամերացիները, կը համապատասխանէր ան Ս. Դրական 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 LXX Ασφατη 1. թագ. 11.5.33. 2 թագ. 23.13.1. Սամ. 31.10., հարաւ-արաւական 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 են, որ արու ճանչցուած էր, եգիպտական սբիրաքիին: Ամենէն գրաւիչ և դիւթիչ իզական գէմքն էր ան, ասուրա-բարելական Պանդէոնին, այն աստիճան որ Ishtar կը նշանակէր պարզապէս «աստուածուհի»։ Արուստեան էր իր աստղը, սոււմ. Dil-bat, Հեղիփուսի Δέλεφατε. արու կը ներկայացուէր, իրբն առաւօտեան աստուածուհի, իսկ էգ, իրբն գիշերուան: E-an-na «երկնքի տուն» կը կոչուէր իր տաճարը, Uruk-ի մէջ, որ կը նկատուէր պերճադիմ-ներու քաղաքը, քանի որ Ishtar, թէ ընտանեկան և թէ պիղծ սիրոյ աստուածուհին էր: Աղջիկն էր լուսին-աստուածոյ, և քոյրը արեւ-աստուածոյ և դժոխքի աստուածուհին. բարեւոյնի մէջ, իր տաճարը E-tur-kal-lama «երկրին փարախը» կը կոչուէր. կը պաշտուէր Նինուէի և Արպէլայի մէջ. ինչպէս որ կը յիշատակէ մեր բնագիրը գեւրազանցապէս պատերազմիկ աքքատ. qarittu «անլիկներ» աստուածուհի մըն էր Նինուէինը, իսկ պատերազմներու չուրջ, գուշակութիւններ կ'ընէր Արպէլայինը, երազ-ներու մէջ գալով: M. Jastrow, RBA, էջ 214-218, G. Furlani, RBA, էջ 169-180. E. Dhorme, RBA, էջ 67-68:

10. Ուր և Քարբան քաղաքներուն մէջ, կը պաշտուէր Սինը՝ լուսին-աստուածը:

En-zu «ճանաչումի տէր»ն էր, իր սուամերական սկզբնատիպը, որ յաճախ շրջուած կը կարդացուէր իրբն zu-en որմէ Աքքատերէն Սինը, Հեղիփուսի Տեւը, sinep աւամական արձանագրութիւններուն: Nanna «երկնքի մարդ»ն է իր սուամերական երկրորդ յորջորջումը, զոր ասուրա-բարելական Nannar-ին վերածեցին աքքատները, որ «լուսաւոր աստղ» կը նշանակէ. Աքք. namaru, nawaru «լուսաւորիչ» բայարմատէն, նոյնպէս Ուկ. nyr, Երբ. 𐤍𐤏 լամր: Bēl-agi «պսակի իշխան»ն էր ան. գահի մը վրայ բազմած, ոտքերը բուպիկ, մօրուսաւոր, չորս եղջերու իր խոյրով, անոր վերն լուսնի մահիկով մը կը պատկերացուէր յաճախ. իրբն ալիհներ, պատկառազգու էին իր վճիռները, որովհետեւ ան էր bēl-purussē «վճիռներու իշխանը»։ մահիկն էր իր խորհրդանիշը, օրերու, ամիսներու, տարիներու, իշխանն էր ան. իր զանազան երկւոյթները, մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնէին, որովհետեւ գերազանցապէս լուսնային էր ասուրա-բարելական տոմարը: Սոււմ. E-kish-nu-gal, կամ E-gish-shir-gal «մեծ լոյսի տուն» կը կոչուէր իր տաճարը Ուրի մէջ, իսկ Սոււմ. E-gipar Աքքատ. bīt gipari «գաշտի տուն» Քարբանի մէջ. իր սրբազան թիւն էր երեսունը: Սոււմ. Nin-gal «մեծ տիկին» կը կոչուէր իր ամուսնին, և 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 արամական արձանագրութիւններու մէջ: M. Jastrow RBA 229-230, G. Furlani, RBA, էջ 153-162, E. Dhorme. RBA, 54-60:

11. Բնագրին մէջ puhur գրուած է, Սոււմ. ukkin, որ հաւաքոյթ կը նշանակէ:

12. Բնագիրը ունի ul-li-ma reshi 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 «գլուխներս բարձրացուց»:

13. Որոտումի «rimi», անձրեւի «zunni», կայծակի «birqi», և փոթորիկի «mehie», աստուածն էր Adad կամ Addu, Addi, Adda, Dada և Ramman, որմէ յունական Πάρας, Παράνας, Iskur կը կոչէին զայն սուամերացիները, որ կը գրուէր սոււմ. Im «անձրեւ», «փոթորիկ», «որոտում» նշանակող գաղափարանշանով, որ կը գործածուէր, նմանապէս, քանանական պա՛ալը և Ռուբրիթ թէչուպը մատնանշիլու: Անձրեւի, աղբիւրներու, գետերու, բերրութեան աստուածն է, Adadը: Gu-gallu «մեծ ցուլ» մըն էր ան, միաժամանակը իշխանը բանդագուշանքի «bēl biri»։ իր աստղն էր, սոււմ. Nu-mush-da «ալիհը»:

հան ձուկը՝ զոր աքթառները shagimu «մանչողք» կը կոչէին. զիցն էր իր սրբազան թիւը, և Շապիթու իր ամիրը. Շալան էր ամուսինը, հաւանաբար խուրրիթ ծագումով: Bit karkara, Dilbat, Borsippa, Kish, Sippa, և Shuruppakki մէջ կը պաշտուէր ան, M. Jastrow, RBA, 222-223; G. Furlani, RBA էջ 227-235; E. Dhorme, RBA, էջ 96-102:

14. Tenu, աքթառներէն enu փոխել բալարմանէն:

15. Mar-Duk, Mar-du-ku, Ma-ru-duk, զեբազոյն աստուածն էր բարեխաղան Պանդէոնին: Յիշատակուած է նաև Հին Կտակարանի մէջ, מרדך LXX Μαρωδάξ, Μαρωδάξ, 2 Թագ. 20, 12. Եսայի, 39, 1. Երեմ. 1, 2. Իբրեւ անական מרדך LXX Μαρωδάξ, Եզր. 2, 2. Նեեմ. 7, 7. Եսթ. 2, 5. Μαρωδάξ Béroseeի մօտ: Արամական արձանագրութիւններու מרדך. Mar-duk բառին ստուգաբանութիւնը, գիտականօրէն չէ ստուգաբանուած տակաւին: Բաբելոնի թէ ազգային, թէ կրօնական, և թէ զինուորական պետն էր. որդին էր Eaf, bel-ashipūti իշխանը երգումներու և զիւթանք-ներու, արարիչը իմաստութեան bān nimeqi, mushim simāti և կ'որոշէր ան ճակատագիրները, մարդոց և աստուածներու, նոր տարուայ տօնախմբութեան առթիւ. քիամար Վարմիացեալ քառասին հետ, ունեցած իր մարտին մէջ, նուաճեց զայն, և ստեղծեց մարդը: Բաբելոնի մէջ, E-sag-il «բարձր գլխով տուն» կը կոչուէր իր տաճարը, որ ունէր իր շուրջը, E-temen-an-ki «երկնքի և երկրի հաստատութեան տունը» կոչուած աստիճանաւոր աշտարակը. տաան էր իր սրբազան թիւը, և Siwan իր ամիրը: Մարբանիթու արքայաթագաւորն էր իր ամուսինը, որուն անունը ազճատուած էր Ասուրի մէջ, zēr banitu «սերմ ստեղծող» ձեւին տակ. երկնքի և երկրի մեծ իշխանուհին էր ան, կ'ընկերանար Mardukին, նոր տարուայ տօնախմբութեան: G. Furlani, RBA, էջ 198-207; E. Dhorme, RBA, էջ 232-235:

16. Բնագրին մէջ, առաջին մասը այս տողին ¹⁰Ashur shar ilāni rim-nu-u ¹¹Mar-duk. Thompson rim-nu-u զթագաւոր անականը, որակուած կը թարգմանէ shar թագաւոր գոյականին հետ, սապէս. — Ashur, the merciful king of the gods. Ոչ մէկ պատճառ կը տեսնենք այսպիսի տեղափոխութեան մը, այլ կը թարգմանենք իրենց բա-

նաշարքին համաձայն: Աշուր, թագաւոր աստուածներու (և) զթագաւոր Մարդուքը, նոյնպէս, Theo Bauer, Zu Ashur, dem gotteskönig, und dem mitleidvollen Marduk, Zeitschrift für Assyriologie, XL II (NF VIII) էջ 173:

17. I-rat-su «իր կուրծքը» և ոչ թէ his back, Thompsonի թարգմանութեամբ. էջ 11, թիւ 54, Sh'u ertu = Brust (von Menschen und Tieren) Carl Bezold, Babylonisch-Assyrisches Glossar, Heidelberg, 1926, էջ 63:

18. Ծափահարեցի՝ ar-pi-sa rit-ti-a, այս ասացուածքը փոփոխակով մը կը գտնենք՝ F. Delitzsch, Assyrische Lesestücke, 5րդ տրպագր. էջ 79, երրորդ տողի մէջ հետեւեալ ձևով. ir-pi-sa rit-ti-a՝ klopften meine händen, այսինքն՝ բայը երրորդ դէմք յոգնակիի վերածուած է, ենթակայ ունենալով rit-ti-a, և ոչ թէ առաջին դէմք եղակի անձնական գերանունը մեր բնագրին:

19. Sisu՝ ձի նոյն. երբ. օժ, ուկ. ssw, եզիպ. ssm.t, սոււմ. anshe-kur-ra «լերան էջը» խորհրդանշերէ կը բաղկանայ: Արգարե, ձին կը նկատուէր իբրեւ լերան էջը՝ սոււմերացիներու մօտ:

20. Արծուիկ՝ u₃-ri²-in-ni, որ գիտական գրութիւն մըն է urinnuի, որ նուագականն (diminutive) է aruի՝ «արծիւ»։ Revue d'Assyriologie, XXIX. էջ 122. Zeitschrift für Assyriologie, XLII. էջ 175, XL. էջ 234. Archiv für Orientforschung VIII. էջ 281. Deimel, Sumerisches Lexicon, էջ 318, թիւ 66a. ուրիմի արծուիկ կը նշանակէ. (նեմույ) դրօշներու (étendards) խորհրդաւոր (emblematische) արժիւն է ան, ինչպէս կը տեսնուի տեղանիւրու քարկոթողին վրայ (stèle des voutours):

21. Halmigalbe՝ այս փոփոխակը կը միացնէ ընթացիկ աստուական Hanigalbat ընթերցումը, Nuzi գտնուած տախտակներու Haligalbat գրութեան հետ, E. A. Speiser, Mesopotamian Origins, Philadelphia, 1930, էջ 123, 19. Հիւսիսային Միջագետքը կը գրուէր Խանիկալպաթի հոդամարը:

22. Տիգրիս՝ աքթա. nāru Idiklat, սոււմ. ¹²Idigna խորհրդանշին է Հին Կտակարանի לךדך LXX Τίγρις, Ծնն. 2, 14. Դան 10, 4:

23. Ատար՝ աքթա. arhu Addaru, սոււմ. ¹³she, փետուար — Մարտ ամիսն է:

24. Տօնախմբութիւն՝ eshesu աքթատացած ձեւն է, սկզբնական սոււմ. èsh-èsh խորհրդանշներուն:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ԱՐԳ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ

ՄԱՋԴԷԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԱԻԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

ՆՈՐ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ ԿԱՄ ԻՐԱՆ

(ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿԱՐԿ ՄԸ)

Նոր Պարսկաստան կամ Իրան, Ասիոյ հարաւ-արեւմտեան կողմը, նոր պետութիւն մըն է, կազմուած ԺԸ. զարու վերջերը (Յ. Ք.), Պաճար (Quadjar) անունով հարստութեան մը կողմէն, ծագումով թիւրք-մէն, որուն արդի թագաւորն է, իրենց լեզուով Շահը՝ Մահմադէտ Բիգա Փէհլէվի և որուն թագաւորական տիտղոսն է Շահնշահին Իրանի։ Ներկայ Պարսկաստանը իր մէջ կը պարփակէ իր երբեմնի ունեցած երկիրներուն փոքր մէկ մասը միայն։ Արդի Պարսկաստանը կը պարփակէ իր հիմակուան սահմաններէն ներս՝ Պելուճիստանի և Աֆղանիստանի երկրներէն փոքր մասեր։ Պելուճիստանը, Պարսկաստանի արեւելեան կողմը կը գտնուի, լեռնոտ և կիսափայրերի երկիր մը։ Երկրին բնակիչները, մեծ մասամբ վրանարնակ, խաշնարած և վաչկատուն, այլևայլ աղուան ցեղերէ կազմուած են։ Պելուճիստանի խանութեան տարածութիւնն է 275,000 քառ. քիլոմէթր և 450,000 բնակչութիւն մը ունի։ Մայրաքաղաքն է Քէլատ, որ 25,000 բնակչութիւն ունի։ Աֆղանիստանը Պարսկաստանի և Հնդկաստանի միջև գտնուող անկախ պետութիւն մըն է, որուն տարածութիւնն է 731,000 քառ. քիլոմէթր և 10,000,000 բնակչութիւն ունի։ Երկրին մայրաքաղաքն է Բապուլ, համանուն գետին վրայ, 100,000 բնակչութեամբ։ Երկիրը մեծ մասամբ լեռնային է և ցա-

մաքային խիտ կլիմայ ունի։ Բնակիչները իրանեան և աղուան ցեղերէ կը բաղկանան, որոնք վրանարնակ և խաշնարած են։

Արեւելէն Բամիրի (Pamir) և հիւսիսէն Շիրվանի սարահարթները Պարսկաստանը կը շրջապատեն։ Պարսկաստանի արեւմտեան սահմաններն են Իրաքը (Միջագետք) և Թուրքիան, Չակրոս և Սիւլէյման լեռներով։ Հարաւէն՝ Պարսից ծոցը և Օմանի ծովը։ Հիւսիսէն՝ Անգր-Կովկասը և Կովկասեան լեռները, Կասպից ծովը և Պուխարայի մէկ մասը։

Պարսկաստանի ընդհանուր տարածութիւնն է 1,644,000 քառ. քիլոմէթր, իսկ բնակչութեան թիւն է 15,000,000, որոնց 2,500,000ը վրանարնակ, թափառական և վաչկատուն են։ Երկիրը կ'ոսոգուի Անարէք, Դեզլը-Ուզուն և Արաքս և ուրիշ բազմաթիւ գետերով և գետակներով։ Ունի արգասաբեր գաշտեր, որոնք՝ արմտիք, բամպակ, պտուղ, աֆիոն և ուրիշ ալյաղան տեսակ արտադրութիւններ կուտան։ Արտադրութեան տեսակէտով նշանաւոր է երկրին քարիւղը, որ Իրաքի սահմաններուն երկայնքին կը գտնուի, ուր՝ հսկայ քարիւղի գտարաններ կան հաստատուած։ Երկրին քարիւղին կամ սև ոսկիին շահագործումը յանձնուած է Անկիւ-Իրանեան ընկերութեան մը։ Երկրին ձիերն ու ջորիները նշանաւոր են։ Պետական կրօնքը Իսլամութիւնն է, և բնակիչներուն մեծամասնութիւնը մահմետականներէ կը բաղկանայ, որոնք՝ Շիի(*) աղանդին կը պատկանին։ Կան նաև Բիւրտեր, Թիւրքմէններ, Աղուաններ, Հայեր, ինչպէս նաև կովկասեան այլ և այլ ցեղեր։ Թագաւորը կամ Շահը, իր երկիրը Խորհրդարանով մը կը կառավարէ։ Պարսկաստան կերպով մը սահմանադրական թագաւորութիւն մըն է։ Պարսկաստանի մէջ

(*) Շիի կամ Շիիթ անունը կը տրուի Պարսկաստանի մէջ բնակող մահմետականներուն։ Արտաքին Պարսկաստանի բնակող մահմետականները իրենք զիրենք Սիւննի կը կոչեն (այսինքն՝ բուն աւանդութեան հետեւողներ կամ շարունակողներ իմաստով), իբրև միակ ուղղափառ դաւանողներ իսլամութեան։

Շիիները, Մուհամմէտի յետն Ալին (656-661 Յ. Ք.) միայն օրինաւոր խալիֆան (յաջորդ) կը ճանչնան, զուրս ձգելով Մուհամմէտին ուրիշ յաջորդները, որոնք Սիւննիներէն (Ուղղափառ) կը ճանչցուին իբրև խալիֆաներ (յաջորդներ)։

կը խօսուի և կը գրուի գրական լեզու մը որ է արդի պարսկերէնը, որուն առնթեր կը խօսուին նաև այլևայլ դաւառարաւարներ (Dialectes) :

Պարսկաստանի կլիման ցամաքային է : Զմեռը սաստիկ ցուրտ, իսկ ամառը տաք կ'ընէ : Կալաւաններ երբ ճամբորդութեան ընթացքին ձիւնախառն փոթորիկներու հանդիպին, ինչ որ շատ յաճախ դէպ է, կը սառնի և չին կրնար իրենց ճամբան շարունակել, հակառակ իրենց կողմէն նախապէս ձեռք առած միջոցներուն և զգուշութեանց : Բարձրագոյն սարահարթներու վրայ, ձիւնը 4-5 ամիսներ կը տևէ : ասով արգելք կը հանդիսանայ երկրագործական աշխատութեանց և արտադրութեանց : Պարսկաստան, վարդին, բոխակին, անուշահոտութեանց և սիրահարական երգերու, բանաստեղծութեան հայրենիք կը կոչուի : Գեղեցկակերտ պարտէզները դրախտի մը տեսարանը կը պարզեն անցորդներուն և զբոսաշրջիկներուն աչքերուն :

Մայրաքաղաքն է Թէհրան, որ ունի 500,000էն աւելի բնակչութիւն մը, ուր կը բնակի շատ, կան նաև բազմաթիւ արեւելեան գեղեցկութիւններով պալատներ, պարտէզներ և դարաստաններ : Գորգի շինութեան արհեստը և վաճառականութիւնը երկրին գլխաւոր արդիւնաբերութիւնը կը կազմեն, մեծ քանակութեամբ ընտիր գորգեր կ'արտածուին դէպի Եւրոպա և Ամերիկա, որ երկրին եկամուտի գլխաւոր հասոյթներէն մին կը կազմէ : Երկրին մէջ կան նաև այլևայլ գործարաններ, որոնք բանուած, գեղեցկահիւս և նրբարուեստ կաշիներ կը պատրաստեն :

Երկրին գլխաւոր քաղաքներն են, Սպահան, Քազվին, Համատան, Շիրազ, Քերմանշահ, Ռէշտ, Մէշէտ, Ապատան :

Կասպից ծովուն մէջ ձկնորսութիւնը իր նախնական վիճակին մէջ կը գտնուի :

Երկրին բարձր մասերուն վրայ արջաբարձութիւնը և խաշնարածութիւնը շատ առաջ գացած են, որոնց բուրդէն համրաւաւոր գորգերը կը պատրաստուին և արտասահման կ'արտածուին : Երկիրը մեծ քանակութեամբ ցորեն, գարի և կորեակ կ'արտադրէ : Իսկ Պարսկական Ծոցին մէջ, բացի ձկնորսութենէ, մարգարիտի որսորդութիւնը ևս առաջ կը տարուի բաւական արդիւնաւորութեամբ :

Ք.

ՀԻՆ ՊԱՐՍՎԱՍՏԱՆ

(ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ)

Հին պարսկերէնը ըստ ցեղաբաններու, արիական ծագում ունին, շատ մօտ այն ցեղին, որ այժմ կը գտնուի Հնդկաստանի մէջ, Փանդէս և Ինդոս գետերուն մօտ : Պարսկերէնը, տեղացի կամ բնիկ (Indigène) չէին, այլ՝ արեւելքէն Բամիրի⁽¹⁾ կողմերէն եկան այն երկիրը, որ ապա՝ իրենց ցեղին մէկ անունէն Պարսկաստան անունը առաւ :

Պարսկերէնը (հին՝ փարսիններ) գաղթը ժե. - ժ.բ. դարերուն (ն. Ք.) տեղի ունեցած է դէպի արեւմուտք, սակայն իրենց ցեղին սկզբնական ծագումը կը մնայ մութ : Բամիրի սարահարթէն դէպի Իրանի⁽²⁾ սարահարթը արշաւող կամ գաղթող իրանեան ցեղերը բազմաթիւ էին և գլխաւոր երկու ցեղերու կը բաժնուէին, Մարեր և Պարսիկներ : Ասոնք սարահարթին բնիկներուն հետ ձուլուեցան և կազմեցին աւելի զօրաւոր և հզօր երկու ցեղեր :

Եկուորները իրենց հետ բերին քաղաքակրթութիւն մը, ցեղային ինչ ինչ աւանդութիւններ, բարքեր և կրօնք մը :

Ստրաբոն⁽³⁾ Յոյն պատմաբանը կ'ըսէ թէ, դէպի Իրանի սարահարթը արշաւող այս ցեղերը, միեւնոյն լեզուն կը խօսէին, ունենալով սակայն որոշ տարբերութիւններ և դաւառարարացուններ :

Մարերը, կ'ըսէ Հերոդոտոս⁽⁴⁾ պատմա-

(1) Բամիր, լեռնոտ երկիր մըն է, Ասիոյ կեդրոնական մասին վրայ, Ռուսիոյ և Աֆղանիստանի միջև, որուն միջին բարձրութիւնն է 5000 մէթր : Բամիրի սարահարթը, հին բազմաթիւ ցեղերու հայրենիքը կամ օրօրանը եղած է :

(2) Իրան անունը կը արուի, այն մեծ և ընդարձակ հողամասին որ Հնդկաստանէն, Ինդոս գետէն մինչև Տիգրիս գետ, Կասպից ծովէն մինչև Պարսկական ծոցը կը տարածուի : Հայաստան, Պարսկաստան, Աֆղանիստան, Պելուճիստան անոր մէջ կը պարփակուին : Իսկ իրան անունը մասնաւորաբար Պարսկաստանի կը տրուի :

(3) Ստրաբոն, Յոյն նշանաւոր աշխարհագիր մըն է, ծնած Փոքր-Ասիոյ Կապադովկիա նահանգին Ամասիա քաղաքը : Հեղինակ կը ներկայացնայ այլևայլ գործերու, որոնց մէջ նշանաւոր է Աշխարհագրութիւնը (Géographie), (շուրջ 58 ն. Ք. — 25 Յ. Ք.) :

(4) Հերոդոտոս Յոյն մողովուրդի պատմահայրն

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ

ՆՈՒԷՐ՝ Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆԻ (ԵՂԻՎԱՐԴ)

(ՓՈԽԱՆ ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱՆՔԻ)

Գ.

Ուխտագնացութիւն. —

Եղիշէի Ս. Գերեզման — Չարահան Ս. Նշան:

Քառասուն տարի առաջ էր, 1910 թն, իմ շրջանաւարտութեան տարին: Մի քանի խենթ ընկերներով որոշեցինք արշաւ մը կատարել: Ռշտունիքի պատմական վայրեր, առաջին հերթին, Եղիշէի Ս. Գերեզման, Ոստանի Չարահան Ս. Նշան: Ապա Արտաս լեռան գագաթը անոր ճգնարան-քարայրը:

Այս ուխտն է որ կը նորոգեմ, քառասուն տարի ետք, Ս. Նարեկացիի զօրութիւնով և անոր շնորհքներով:

«Պանծա՛յք դուք բնդ հայրենասիրութիւն
[ձեռ. —

«Նորոգեցե՛ք ապա զիշատակս նախ-
[նեղաց]:

Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ

«Գուցէ գտանէ զրուծիւնս քանի մը նման սրտեր, անոնց մէջ կաթեցնելու կամ արթնցնելու համար յուզումներ և զգացումներ, անցեալի յիշատակներով յաւէտ բուրումնաւեւոտաւ...»:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔ. ՏՐԱՊԵՉՈՆՅԻ

Նարեկէն Ոստան մօտ 20 քիլոմէթր է:

Թեթևոտն երիտասարդներ ենք 18-20 տարեկան: Վաղելով ու խնդալով կը քալենք: Կուգենք ժամանակ վատնել խնդալու և զուարճանալու համար:

— Տղաք, ճամբուն վրայ սա քիւրտ րեկնակ չը մօնենք ու Հաճի Մուսային բարեւ մը չի տա՞նք:

Հաճի Մուսան ըստ իր բարի սովորութեան նստած էր ճամբու եզրի մեծ ընկուզենիի շուքին տակ ու կը սպասէր ճամբորդ մարդու, որպէսզի մօտնէ ու իր րեկնակին բարեւը վայելէ:

— Բարեւ, Հաճի Մուսա, ուխտի կ'երթանք Չարահան Ս. Նշան:

— Ձեր ուխտը ի կատար, զաւակներբն, հրամանք բրէք, նստեցէք, քիչ մը հանգստացէք և ապա կ'երթաք: Ի՞նչ ունիք ընելիք, զսրբոցական չէ՞ք:

Հաճի Մուսան Ռըշիկ (Ռոնաման) կը լեցնէր և առանց իր գլուխը վեր վերցնելու, մեղ ձեռք առնելով ըսաւ.

— Գպրոցական եղայ,
Ոսֆի վրայ կը խաղայ,
Ո՛չ աղ պակաս, ո՛չ ալ մօղ:
Հօտաղ ցանէ, մեակ փայլէ,
Մամեկ մաղէ, մամեկ բրլիւէ՝
Տրղան ուտէ, փոքր երնկէ:

Այլ ուրիշ բան ունի՞ք ընելիք:

Հաճի Մուսան բարի է, զատակասէր ու զուարթ:

Ան իր հարստութիւնը ճամբորդին և աղքատին հետ կը բաժնէ, մէկ փոր հացով, Բաց է անոր սեղանը ու պաղ ջուր, հաց, թանապուր: Այսքան:

— Բախք, ուխտի պիտի երթաք Չարահան Ս. Նշան: Սա մէկ զրուշն ալ իմ կողմէ, մօմ մը կ'առնէք ու գերեզմանին վրայ կը վառէք և ինձմէ ալ Հաճի Նաղթին շատ ու շատ կարօտով կը բարեւէք:

Ոտքի ելած էինք ու կը քալէինք միասին՝ երբ հարցուցի.

Հաճի Մուսա, ինչո՞ւ ձեր գիւղը կը կոչուի Զիարէթ:

Հաճի Մուսան իր քայլերը զանդաղեցնելով սկսաւ պատմել.

— Տղաս, զիարէք կը նշանակէ, Ուխտավայր: Կը տեսնէք գիւղին տակի սա երկտակ գետնի ծառերը, որոնք իրար փաթթելու վրայ կ'առնենք և ինչպէս թեւ ու գերծան, մաղի փուռնիք ու հագուստի կտորներ կան կապուած: Զիարէթ է ան:

Ան կանգ առնելով իր կայլօն (ծխաւ մորջ) վառեց ու սկսաւ պատմել:

Երկու երիտասարդ սիրտեր իրար կը սիրէին, մէկ հայի տղայ ու մէկ քիւրտի աղջիկ։ Այս մեր գիւղը հիւն օրերուն կը կոչուէր Ս. Վարդան վանքի Փայլաներ։ Այս գիւղին երիտասարդներէն մէկը, Սահակ անունով կը սիրէր Զարեկանից Բէկի գեղեցիկ աղջիկ՝ Զինէին։ Զինէն այնքան տարուեցաւ Սահակի սէրէն, որ օր մը անոր հետ փախաւ ու Սահակին հետ վանքը մտան ու պսակուեցան՝ վանահայր Դանիէլ վարդապետէն։ Բէկին տղան, Մըրատ Բէկ, չի տանելով այս անարգանքը, գերզաստանին արատը մաքրելու համար, անոնց ետէն հասաւ ու երկուքն ալ իրենց հարսանեկան անկողնոյն մէջ սպաննեց։ Ամբողջ գաւառը, հայ թէ՛ քիւրտ, արցունք աչքերուն մէջ անոնց զիպները մէկ փոսի մէջ թաղեցին, որոնց մարմինէն դուրս եկաւ այս երկտակ Գեհին, որուն ճիւղերը իրար փաթթելով բարձրացան դէպի երկինք, որպէս նուիրական կոթող իրենց սուրբ սիրոյ։

Այսպէ՛ս, այն օրէն այսօր, քիւրտ թէ՛ հայ սիրոյ ուխտաւորներ կուգան հոս ու իրենց սիրոյ ուխտը կը կապեն անոնց ճիւղերուն ու կ'երթան։

Դուք ալ երթաք բարով, դէ՛, գացէք։

Հաճի՛ Մուսան, մեր զգայուն ջիւղերուն դպած էր. մեզմէ ո՛վ չունէր աղջիկ մը իր մտքին մէջ։ Իւրաքանչիւրը իր մտքի խոհերուն հետ կը քալէր, առանց զգալու ճամբուն երկարութիւնը։ Զը զիտցանք թէ ի՛նչպէս հասանք Ոստան։

Ոստան՝ Արտօս լեռան փէշերուն տակ փռուած պարտէզաշատ քաղաք մըն է, բաժնուած իրար կից գիւղերու։ Առջեւի բաց տարածութեան վրայ կառավարական տուններն են կանգնած Ոստան ջուրին աջ ու ձախ կողմը։

Զարահան Ս. Նշան կեդրոնէն 5 քիւրտ-մէթր հեռու է։ Վազելով կը քալենք ու քրտնելով կը հասնինք։

Ամբողջ վանքը խորան մըն էր ստուերափստ ծառերու շրջանակին մէջ ծածկուած։ Մեծամեծ ընկուզենիները վանքը իւրենց հովանիին տակ առած էին։ Անո՛ւշ զովութիւն մը կը թազաւորէր վանքին շուրջն ու ներսը։

Հոն էր վանքին պահապան հրեշտակ, աշխարհական վանական, Հաճի Նաղօն, որ իր հայրական բարեփախ գէմքով մեզ դի-

մաւորեց ու բարձրադադակ իր ուրախութիւնը յայտնելով ըսաւ։

— Ո՛հ, դուք բարով ու հազար բարով եկաք։

Բարեկին հետ, մեր առաջին խօսքը եղաւ, հաղորդել Հաճի Մուսային բարեկները ու տալ անոր մէկ զրուշը, խունկի ու մոմի համար։

Հաճի Նաղօն շատ զուարթացաւ, իմանալով թէ զինքը յիշողներ կան։ Ապա հետաքրքրուեցաւ Հաճի Մուսայի թէքիայով։

Մեր առաջին գործն ըրինք, նախ տաճարը մտնել։

Տաճարը կիսաստուեր խաւարին մէջ կը ճգնէր։ Սուրբին Դամբանը կանթեղի մը լոյսով կը պլպլար։ Ծռնկի եկանք անոր շուրջը ու մեր մոմերը վառեցինք երկիւղածութեամբ։

«Աւարայրի քաղցրազրուցիկ պլպուլը» կը քննարար այդ պա՛ղ քարերուն տակ տանջօրս և կէս դար շարունակ։

Բայց կը զգայինք որ անոր հոգին հրեշտակին թեւերով մեր գլխուն վերեւ կը սաւառնէր։ Անոր հոգին կենդանի էր. անոր փոքրիկ բայց սիրուն գիրքը անոր կենդանի վկան էր. հայ գրականութեանը առաջին մեծ զիւցազնավէպը կը խօսէր մեզի, կը պատմէր Աւարայրի ճակատամարտի մասին, Վարդան սպարապետի մասին, Ղեռնգ երէցի ու Շուշան Վարդենիի մասին։

Սոխակին ձայնը դուրսէն մեզ հետ կ'երգէր։

— «Պլպուլ, քեզ համար մեր հարցն ասացին, թէ չե՛ հաւ, պլպուլ մեր Աւարայրին, եղբեայ հոգեակն է քաղցրազրուցիկ Որ զՎարդանն ի վարդն սեմու կարմրիկ...»

«Ո՛հ, դու բարեկամ, այրած սրտերու, Խօսնակ գիւերոյ, հոգեակ վարդերու, երգէ, պլպուլիկդ, երգէ ի սաբեդ Զանման քաջին հայոց, երգէ հոգւոյս հետ...»

Մենք դուրս ելանք, երգը մեր շըրթունքներուն վրայ։ Պլպուլը մեզ մրգատանը կը կանչէր, որ, ի տես պտուղներու հասած դոյներուն՝ սկսանք Վարդանակերպ պատերազմի։ Որ՝ «Երկուքեան կողմանէն

ի սրամտութեամբ ու մեծաւ անորժանօք (բարկութեամբ) յարձակէինք: Եւ ամբոյս աղաղակեն երկոցունց կողմանց՝ իբրեւ ի մէջ ամպոց շփոթելոց, ճայթմունս ճիւղաց դորձէր, և հնչումն ձայնից զքարանձաւսն լիբանց շարժէր: Ի բաղմութենէ սաղաւարտիցն և ի փայլւոյն պատենաղէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ճառագայթից արեգական հատանէին...»:

Շահած էինք յաղթանակը: Ոստանի զարդալուսն իր կարմրութեամբ ու համի անուրթեամբ մէկ հատիկ է աշխարհիս մէջ: Մենք համէն անօթեցած էինք:

Երեկոյեան ընթրիքը մեզ կը զիմաւորէր՝ սերով ու մածունով, թանապուրով և փրփուր լաւաշ հացով:

Երեկոյեան՝ Հաճի Նազօն, ինչպէս մայրահաւը մեզ իր թեւերուն տակը առաւ ու սկսաւ իր քառասուն տարուայ կեանքը պատմել, վանքի այս պատերուն մէջ:

Ան լաւ կը ճանչնար մեր հայրերը, ամէնքն ալ հաճի մարդիկ և Աղթամարի կաթողիկոսարանի մէջլիսի անդամները:

Ան՝ ողորմեա տալով մեռածներուն և օրհնութիւն՝ ողջերուն՝ սկսաւ իր զուարթ կատակներուն:

Ան՝ սկսաւ Շատախի Կաճէթի ծրուերէն (ըստ Կ. Սիտալի Կաշտի ծրուեր՝ ինք ալ ըլլալով այդ ծրուերէն), Մոկացի մօրուսաւորներէն, Գաւաշի բիսաւորներէն, Կարկառցի անմօրուսներէն՝ Կարճկանցի՝ զարբիւններէն, Խիլանցի վարժապետներէն, Սպաւկերցի Լօյսներէն, Մամոտանցի ու Բարվարցի քրտախօսներէն, և ապա իր մէջ՝ պոռթկալով ըսաւ. «Մաշատուր Կաթողիկոսի հասցէին»:

— Կաթակոս, կաթակոս, դու որ կաս մեր բէ՛՞՞ղ է՛ն ես, մենք լէ, քո պոչի տակի ճանճերը . . . երբ պոչդ շարժու, մենք կը փախչինք, երբ դադրիս՝ մենք պոչիդ տակ կը մտնենք. կաթակոս, կաթակոս, դու որ կաս մեր բէ՛՞՞ղ է՛ն ես...»:

Հաճի Նազօն կը պատմեր ու կը խնդար իր սրտի խորերէն, արցունքներու մէջ կայծ ու բոց կտրած:

Ապա ան մեզի պատմեց Խրիմեան Հայրիկէն ու Ոստանի քիւրտ բէկերէն, որոնք տարին մէկ անգամ վանքին սօմուն հացը պիտի ուտէին ու տանէին տունը որ տունը նոյնպէս հաղորդուէր վանքին հացովը:

Ապա, արցունքը աչքերուն մէջ, ան մեզի պատմեց եղերական մահը, Աղթամարի վերջին Կաթողիկոսական փոխանորդ Արսէն Տ. Վարդապետի սպանութիւնը հայ մարդոց ձեռքով, յիշելով, որ ան՝ էր հոգիլն քաջ, որ զանձն իւր դնէր՝ իր հօտին պահպանման ընդդէմ ամէն կարգի դաշինքուն:

Ան յիշեց անմահ Ռաֆֆին և անոր մէկ ամսուան կեանքը վանքին մէջ: Թիշեց Վրթանէս Փափագեանը, ազգագրագէտ երուանդ Լալայեանը, ու, բաղմաթիւ հայ թէ՛ օտարազգի հիւրերը որոնք եկեր ու կերակրուեր էին վանքի սեղանէն:

Քեռի Նազօն աւելի ուրախացաւ երբ իմացաւ մեր մտադրութիւնը, Արտօս բարձրանալ ու մտնել Եղիշէի ճգնարանը:

Ան մեզ պատմեց, թէ Եղիշէն առաջ այդ քարայրին մէջ ճգնած է Մովսէս Խոբնացին ու կը պնդէր որ Եղիշէն իր գիրքը գրած է Խորենացու ցուցմունքով և անոր օգնութեամբ, քանի որ անոր աչքերու լոյսը տկարացած էր, այն ինչ Եղիշէն տակաւին թարմ ու երիտասարդ էր:

Ան պատմեց այն հալածանքներու մասին որ Խորենացին տեսած էր: Ան իր հետքը կորսնցնելու համար ջաղացպանութիւն կ'ընէր Մոկաց Ապարանից Ս. Կարապետի վանքը, մինչև որ տեղւոյն վարդապետները կ'իմանան ու զինքը այնտեղէն կը վռնտեն, ապա ժամանակ մը կուղայ Անձնացեաց Ամենափրկիչ վանքի ջաղացպանը կ'ըլլայ ու կը վախճանի՝ ըստ աւանդութեանը նոյն վանքին մէջ:

Ան ըսաւ.

— Բախտաւոր էք, տղաք, որ ձեր բարձրանալու օրը կը զուգադիպի մեր շօրաբաներու (Ոչխարկիթ բանուորներ) մեկնումին: Անոնք այս առաւօտ եկան փետանգաշտէն և առաւօտը կը մեկնին զօղանը (զօլոց — եալա, արօտավայր), անոնց հետ կը մեկնիք, անփորձ կը մնաք, ճամբան չէք կորսնցներ, քիւրտերուն մէջ չէք մոլորիւ և անոնց «չները» ձեզ չեն խածներ:

ԳԱԻԱՇՈՐԴԻ

(Ն. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ)

(Շարունակելի՝ 2)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՍԱՆԱՀԻՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Սանահինի Ս. Աստուածածին հռչակաւոր վանքը կը գտնուի հին Հայաստանի Գուգարաց նահանգի Տաշիրք կամ Զորափոր գաւառին մէջ, այժմու Լոռի քաղաքին մօտ։ Ունի չորս եկեղեցիներ, Ս. Աստուածածին, Ամենափրկիչ, Ս. Գրիգոր և Ս. Յարութիւն։ Յիշատակելի շինութիւններ են, բացի ասանցմէ, երկու գաւիթները, զանգակատունը, մատենադարանը կամ հանդիսարանը, ճեմարանը, և մատուռ մը. — Իսահակ Յարութիւնեան, Սանահին, 1898, էջ 5 և 10; Իշխ. Հայկ Հայկազունի, Բանասէր, 1905, էջ 260-269:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Սանահինի վանքը կը յիշուի առաջին անգամ 934 թուին, Արաս թագաւորին ժամանակ, երբ յունաց կողմերէն փախչող հայ վանականները հոն շինեցին եկեղեցի մը, Ս. Աստուածածնի անունին նուիրուած. — Վար. էջ 88, Կիր. էջ 48:

Ատկէ քառորդ դար յետոյ Աշոտ Գ. Ողորմածի կինը, Սոսրովանոյշ թագուհին, կառուցանել տուած է Ամենափրկիչ հռչակաւոր եկեղեցին, 957-61 թուականներուն. — Սամ. 100; Ի. Յրթ. էջ 22; Վար. էջ 90; Զալ. Ա. էջ 11:

Սանահինի վանքին առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Հայր Եսայի Առաջնորդ, 951. — Զալ. Ա. էջ 29:

2. — Յովնանէս Գիսկական, 957-972? — Ասողիկ Գ. Բ. էջ 167-168; Աղգպ. էջ 1104; Թրգմ. էջ 338; Յիշտ. Զեռ. Ա. էջ 125:

3. — Եսայի Եպիսկոպոս, 979. — Զալ. Ա. էջ 44:

4. — Դիոսկորոս առաջնորդ, 1037-1063, — Պահ մը եղաւ կաթողիկոս (1037-1038), բայց նախատինքով վտարուեցաւ Աթոսէն. — Սամ. էջ 107; Յրթ. էջ 29, 31; Զալ. Ա. էջ 28-32:

Իր օրով Դաւիթ թագաւորի դուստրը Հրանուշ շինած է նշխարատուն և եկեղեցի.

ցի. — Զալ. Ա. էջ 32; Մ. Մագ., երեք Վանքեր, էջ 134:

Սոյն Դաւիթ թագաւորը, ծանօթ Անհողին մակդիրով, թոռն էր Աշոտ Գ. Ողորմածի. վախճանած է 1046ին և թաղուած ի Սանահին. — Զալ. Ա. էջ 10; Յրթ. էջ 7-8:

Գրիգոր Մագիստրոսի նամակներէն մէկուն մէջ (ԿԱ), գրուած 1047-8 թուականներուն, մեծ գովեստներ կան Սանահինի միաբանութեան բարեպաշտ և ուսումնասէր կենցաղավարութեան մասին. — էջ 136-142:

Այս ժամանակներուն Պետրոս կաթողիկոսի (1019-1058) յանձնարարութեամբ Անանիա վրդ. Սանահնեցի գրած է Պօղոս Առաքեալի ԺԴ. Թղթոց մեկնութիւնը (Վար. էջ 121) և Բան Հակածառութեան ընդդէմ երկաթնակաց. — Զարբ. Մատ. Ա. էջ 588-9; Յիշտ. Զեռ. Ա. էջ 1043:

1105 թուին Սղբլ անուանով բռնաւորը կ'այրէ Սանահինը. — Սամ. էջ 121:

5. — Յովնանէս Վանահայր, 1178-1208. — Դաստիարակ Զաքարէ և Իւանէ Իշխաններուն. շինել տուած է գեղեցիկ ժամատուն մը (1181). մասնակցած է Լոռիի ժողովին. հակառակ էր օտար եկեղեցիներու հետ միութեան. — Կիր. Գ. էջ 84; Շնորհ. Ընդհ. 308; Յրթ. էջ 18; Մ. Մագ., երեք Վանքեր, էջ 125; Խաղբ. Ա. էջ 158 ծ.; Զալ. Ա. էջ 13, 31:

Իւ վանահայրութեան շրջանին՝ հոս կը թաղուի Իշխան Սարգիս Զաքարեան (1187), և երկու տարի յետոյ անոր որդիները, Զաքարէ և Իւանէ, կը շինեն հանգստարան-մատուռ մը. — Զալ. Ա. էջ 28; Խաղբ. Ա. 7; Յրթ. էջ 35 և 36:

Դրիգոր Եպս. Տուսեորդի, 1183?-1214? — Կիր. էջ 56, 83-85; Ընդհ. էջ 308; Զալ. Ա. էջ 11, 23, 25, 27, 30, 33; Մ. Աստուածածնին նուիրած է ութ գիրք. — Զալ. Ա. էջ 16:

7. — Առաջնորդ Փիլիպպոս Հայր, 1214. — Զալ. Ա. էջ 21:

8. — Հայր Վարդան, 1215. — Զալ. Ա. էջ 14, 25; Յրթ. էջ 11, 14:

Դրիգոր վրդ., որդի Արասու (Մմբատայ?), մ. շ. 1217-21. գրած է Գլխի Պատեմաւաց (Տաշ. 113-33). Մենաստանին ընծայած է յիսուն և չորս գիրք, 1217 թվին. — Զալ. Ա. էջ 12, 20:

9. — Տեղ Թովմանեն, 1221-2. — Զալ. Ա. էջ 19, 31.
10. — Աւետիս Վարդապետ, 1240-51. — Զալ. Ա. էջ 23, 27.
11. — Հայր Կիրակոս, 1255-67. — Զալ. Ա. էջ 19, 22, 26, 34-37.
12. — Մխիթար Վանանյան, 1267. — Յրթ. էջ 28.
13. — Հայր Թովմանեն, 1289-91. — Զալ. Ա. էջ 36, 38.
14. — Ղազար Վարդապետ, 1421-24. — Տաշ. Գ. էջ 873: Հաւուց Թառ, Յով. սէփեանց, էջ 91-92.
15. — Բարսեղ Եպիսկոպոս, 1469-1507. — Բարթ. Աղուանից Երկիր, էջ 182: Կիւէսէրեան, Յուլիան Զ. Զեռ. Ազգ. Մատենադարանին Հայոց Ի Ղալաթիա, անտիպ, էջ 1227, թիւ 172: Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1629.
16. — Ղուկաս Արհիեպիսկոպոս, 1520. — Զալ. Ա. էջ 32.
17. — Սարգիս Եպ. Արղուբեան, 1642-61. — Որդի Բերեկի. Նորոգութիւններ կատարած է վանքին մէջ. թաղուած է անդ. — Զալ. Ա. էջ 10, 19, 32, 46-48: Յրթ. էջ 33: Մառ. Ուղ. էջ 87: Արարատ, 1911 էջ 119: Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1887.
18. — Բարսեղ Եպ. Պարոնսկի, 1681-1717. — Զալ. Ա. էջ 31, 37-41.
19. — Մկրտիչ Վրդ. Ասկերովի, 1723-38. — Զալ. Ա. էջ 40: Արքայական, Կալուածագրեր, 1841, Երևան, էջ 167.
- 1761 թուին Աջառանց արտին մէջ կը գտնուին պատուական մատենաներ, բայց ազէտ մարդոց անհոգութեամբ կը կորսուին. — Զալ. Ա. էջ 11.
20. — Աբրահամ Առաքնորդ, 1784. — Զալ. Ա. էջ 40.
21. — Առաքել Եպ. Առաքնորդ, 1795-1811. — Զալ. Ա. էջ 40, 45-46, 51.
22. — Յարութիւն Եպ. Տ. Բարսեղեանց, 1831 Մարտ 8 - 1836. — Զալ. Ա. էջ 40, 52: Դիւան Ժ. էջ 485: Յրթ. էջ 40-41.
23. — Գաբրիէլ Եպ. Սարուսեան, 1901-5. — Շատ կարեւոր նորոգութիւններ կը կատարէ վանքին մէջ, ճարտարապետ Ն. Գրիգորեանի վերակառուութեամբ, եւ 10,000 ռուբլի ծախքով. — Բանասէր, 1905, էջ 268.
- ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Սանահնի վանքին մշակութային գործունէութեան մասին սա-

կաւ են մեր տեղեկութիւնները, իսկ զընչագրական արդիւնքներէն շատ քիչ բան պրծած է ժամանակի աւերիչ ճիրաններէն: Հետեւեալները միայն կրցած ենք քաղել մեզի մատչելի աղբիւրներէն.

Ա. — Սիմէոն Կրօնաւոր, Գրիլ, 972 թն օրինակած է Բարսեղ Կեսարացիի Վասն ճրգնաւորաց գիրքը, Յովաննէս վանահօր հըրամանով. — Թրգմ. էջ 337-8.

Բ. — Յովհաննէս Կրօնաւոր, 1208 թն օրինակած է Ժողովարանի Առասպելայ, Նոնոսի. — Թրգմ. էջ 635: Յիշտ. Զեռ. էջ 739.

Գ. — Մատթէոս Գրիլ, 1231 թն օրինակած է Մէկ Մեկնութիւն Սաղմոսի և Ընթերցուածոց, մասնակցութեամբ Կարապետ Գրչի. — Յիշտ. Զեռ. Ա. էջ 879.

Դ. — Յովհաննէս Գրիլ, 1394-9 թ միջև օրինակած է Մէկ Տաղաւորութիւն Ն. Շնորհաւոր. — Ժ. Գարի Զ. Զ. Յիշտաւարաններ, Լ. Ս. Սալիկեան, Երևան, 1950, էջ 625-6.

Ե. — Միքիթէ Կուսակրօն Բանանայ, Մաղկող եւ Կազմող, օրդի Սոսթուրի և Միշխաթուր. 1421 թն ծաղկած և կազմած է Մանուսկրի մը. — Տաշ. Յ. էջ 873.

Զ. — Յովհաննէս Վրդ., Գրիլ եւ Մաղկող, 1421-41. — Իր գործերէն յայտնի են.

1. — Մանուսկրի, 1421 թն օրինակուած, Մեկքիսէդ կուսակրօն քահանային համար. — Տաշ. էջ 873.

2. — Աւետարան, 1424 թն օրինակուած, Ղազար և Յովսէփ գրիչներուն հետ. — Հաւուց Թառ, էջ 92.

3. — Աւետարան. նկարազարդած է 1441 թն: Գրիլն է Տէրունական Աքեղայ. — Բազմապէս, 1950, էջ 273.

Է. — Ղազար Վրդ., Գրիլ եւ Առաքնորդ. — 1424 թն մասնակցած է վերոգրեալ Աւետարանի ընդօրինակութեան. — Հաւուց Թառ, էջ 91-92.

Ը. — Յովսէփ Վարդապետ, Գրիլ եւ Մաղկող, եւ Փիլիսոփայ. եղբայր՝ վանահայր Ղազար վարդապետ. — 1424 թն մասնակցած է յիշեալ Աւետարանի ընդօրինակութեան, երկու նախորդներուն հետ. — Հաւուց Թառ, էջ 92: Տաշ. Յ. էջ 873: — Օրինակած է նաեւ Շարական մը. — Կար. Թ. 1545.

Թ. — Տէր Կիրակոս Կազմող. 1424ին կազմած է վերոյիշեալ Աւետարանը. — Հաւուց Թառ, էջ 92:

Ժ. — Տէրունական Արեղայ, Գրիգ. որդի Ետիլի և Թամթա խաթունի. 1441ին օրինակած է Աւետարան մը. — Բաղմաղէպ, 1950, էջ 273:

ԺԱ. — Արիստակէս Վարդապետ, 1469–1490. օրինակած է՝

1. — Շարական, 1469ին, ի խնգրոյ Տ. Աստուածատուր և Տ. Յովհաննէս եպիսկոպոսաց. — Կիւլէսէրեան, Յուլյակ 2, Ձեռ. Աղգ. Մատենադարանին Հայոց Ի Ղալաթիա, անտիպ, էջ 1227, թիւ 172:

2. — Աւետարան, 1490ին. — Բարխ., Աղուանից Երկիր, էջ 182:

ԺԲ. — Մկրտիչ Կրօնաւոր, Գրիգ. որդի Սաչատուրի և Ոսկեկի. 1507ին օրինակած է Շարակնոց մը, ի վայելութիւն իր եղբորորդիին՝ Սաչատուր Արեղայի. — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 1629:

ԺԳ. — Մխիթար Քանդակագործ, 1185. — Այստեղ կ'արժէ յիշել նաեւ քանդակագործ Մխիթարը, որ նուրբ քանդակներով հրաշակերտ խաչքար մը յօրինած է Գրիգոր Տուաէորդիի դամբարանին համար, անոր իսկ պատուէրով. — Ի. Յարութիւնեան, Սանահին, տպ. Թիֆլիս, էջ 38:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԴԻՐՔ ԵՒ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԳԷՊ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Այս դէպքի յաջորդ տարին մեր Հայրապետական Աթոռը Կիլիկիայէն փոխադրուեցաւ Էջմիածին, ու կերպով մը Ազգութեան կեդրոնը հեռանալով Լատինական անմիջական ազդեցութենէն, միութեան խնդիրներն ալ իրենց սպառնական հանգամանքը կորսնցուցին, թէեւ Պապերը ո՛չ մէկ ատեն՝ նոյնիսկ մեր օրերուն՝ չի դադրեցան Պետրոսի պատարանն ու պատառուն ալ ուռկանը նետելէ հայկական ալեծուրի ծովի ծոցը: Ամէն դարու մէջ կը տեսնենք Կաթողիկէ աղտոտ նկարագիրներ, որոնք Կալանոս կոչուին կամ Նիկին՝ նոյն մոլեռանդ գաղափարներով շաղուած, փոխանակ օգտակար ըլլալու՝ խռոված են մեր ներքին միաբանութիւնը՝ յանուն բրիտանական սիրոյ: Կղ. Կալանոս մանաւանդ չի բաւականացաւ ստախօսութիւններու իր երկհատոր ժողովածուով՝ որոնք նախատինք են

Պատմութեան, նոյնիսկ յաջողեցաւ սարդիլ Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքական շրջանակներուն մէջ եւ երկպառակութիւն սերմանել: Կաթողիկէներու կողմէ եղած ջանքերուն մէջ նշանակելի է Գրիգոր ԺԳ. պապի փորձը՝ Հայկական դպրոց մը բանալու համար Հռովմի մէջ. այդ առթիւ կոնդակը նոյնիսկ պատրաստեց, բայց ձեռնարկը խափանեցաւ անոր մահուամբ: Ատկէջ շուրջ 40 տարիներ վերջ՝ Ուրբանոս Ը.ի օրով (1590) Պոնոնիացի Պօղոս Ունիթոռ եպիսկոպոս՝ ամբողջ Եւրոպա պտտելով հանգանակութեամբ հաւաքեց բաւական կարեւոր գումար մը, ու թէեւ մասնաւոր դպրոց մը չի բացուեցաւ, բայց Հայեր ընդունուեցան Կրօնի Ծաւալման վարժարանը (Propaganda), Կաթողիկոթիւնը տարածելու համար Հայոց մէջ: Այդ միութեան ջանքերուն ամենէն ուշագրաւ արդիւնքը եղաւ յետոյ ապա Մխիթարեան Միաբանութիւնը:

Հոս կ'ուզենք վերջացնել Հռովմէական եկեղեցւոյ հետ Հայ եկեղեցւոյ ունեցած յարաբերութիւնը. վասնզի Ունիթոսներու հետ կը սկսի հայ-կաթողիկոսութիւնը, եւ Քանցիէն մինչեւ մեր օրերը անոնց յառաջդիմութիւնը ներկայացնելու համար պէտք է գրել հայ-կաթողիկոսութեան Պատմութիւնը, ինչ որ գէթ առ այժմ դուրս է մեր ծրագրէն, եւ կրնայ գեղեցիկ նիւթ ընծայել ապագայ ուսումնասիրութեան:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Պատմական համառօտ քաղաքածով մը քանացինք ներկայացնել Հայ եկեղեցւոյ դիրքն ու յարաբերութիւնը հանդէպ ուրիշ եկեղեցիներու: Պէտք էր արդարեւ խօսիլ նաեւ Աղուանից եւ Վրաց եկեղեցիներու մասին որոնք երկար ժամանակ ծաղկեցան հայկականին ազդեցութեան տակ, թէ՛ վարչական եւ թէ՛ դաւանաբանական տեսակետէն: Սակայն պատմական յիշատակարաններ չունինք ձեռքի տակ:

Շատ օգտակար է յայտադրել յարաբերութեանց այս խնդիրը: Նախ կը տեսնենք որ Առաքելներու սերմանած ցորենահատը՝ ճշմարտութեան մանանեխի հատիկը ինքնին պտղաբերած է հայ զեմնի վրայ, դիմադրաւելով հալածանքներու հզօր հոսանքներուն: Իր առաջին զարթումին մէջ ժողովրդական ծաւալումի լաւագոյն գործիքը՝ զիր գրականութիւն չունենալով, հայ-քրիստոնէութիւնը կ'օգտուի մեծապէս յոյն եւ ասորի մատենագրութենէն եւ օտարազգի դասատուներէ. սակայն յետոյ ինքն իր մէջ հայթայթելով իր պէտքերը՝ ինքն իրեն տիրանալով՝ աստար կը հանդիսանայ օտար Ազգերու, եւ նոյնիսկ Ասորիները Զ. դարէն սկսեալ իրեն կ'ենթարկուին յընդհանուրին: Երկրորդ՝ կը տեսնենք որ կրօնային հարցերու մէջ իրմէն կախեալ Ազգերուն — Ասորիք՝ Վիրք՝ Աղուանք — հանդէպ երբեք չէ սնուցած այն տիրապետական ձգտումները՝ որոնք յոյն եւ լատին արքունիք — եկեղեցիները կը բնորոշեն: Երրորդ՝ կը տեսնենք որ յարաբերութեան մոտենլով քաղաքականապէս եւ իմացականապէս իրմէն զօրաւոր ազգերուն՝ յունաց կամ լատինաց հետ, նպատակն է միայն օգտուիլ անոնցմէ. եւ ահա կը կազմուին իւրաքանչիւր դարերու թարգմանչական դպրոցները եւ վանք-դպրոցները:

Իր յարաբերութիւնը երբեք կրօնական հպատակութիւն մը չէ՛, եւ յաճախ քաղաքական պարագաներու բռնադատում մը, ինչպէս տեսանք յընթացս ներկայ գրութեան: Զորրորդ՝ կը տեսնենք որ այդ յարաբերութիւնները միշտ վնասակար եղած են մեր ազգային գոյութեան: Յունական շրջանի մէջ՝ Պարսիկ եւ Արաք բռնապետութիւնը գրգռած ենք մեր դէմ. իսկ լատինական շրջանի մէջ՝ Թաթար՝ Մոնկոլ կամ Եգիպտական բարբարոս կիսավայրենիները: Եւ ի վերջոյ տուժած ենք մեր ինքնագոյ կեանքը: Քանի՞ քանի՞ անգամներ Ռուբինեանները խոստացած են խզել ամէն կապ լատին եկեղեցւոյ հետ, եւ իրենց երդումը դրժելով՝ իրենց վրայ հրաւիրած են աշխարհիկներու ցասումը: Մեր մէջ ամէն Հարստութիւն այս հակասութեամբ է ոչնչացած գրեթէ: Հինգերորդ՝ կը տեսնենք որ եթէ հայ առաքելական եկեղեցին ճշմարտապէս աղերս մ'ունի դաւանաբանութեան մէջ՝ Աղեքսանդրեան եւ Երուսաղէմական եկեղեցիներուն հետ է ան. եւ ո՛չ թէ յոյն կամ լատին: Այս վերջիններուն դրացնութիւնը կամ քաղաքական մերձաւորութիւնը առիթ տուած է կարծեցեալ հպատակութիւններու կամ կախումի: Պէտք է ուսումնասիրել մանաւանդ Կիւրեղ-Աթանասեան վարդապետութիւնները եւ հայ եկեղեցւոյ Dogmatikը, ու այն ատեն խորապէս պիտի համոզուինք որ հայ եկեղեցին կիւրեղեան է իսկապէս: Յետագայ դարերու մէջ ուր քրիստոսաբանական եւ փրկչաբանական խնդիրներն յարուցուցան, Հայերը կ'առչեցան Աղեքսանդրեան հայրերու՝ երբ Տիեզերական ժողովներու ուղղափառ դաւանութեան, եւ չուզեցին երբեք ասոր տոյժով վաստկիլ շահամոլ բարեկամութիւններ: Մեր ամբողջ Գիրք Թղթոցը՝ իր վաւերական հատուածներուն մէջ՝ Կիւրեղեան վարդապետութեան յարասութիւնն է: Հայ եկեղեցին Արիոսը կը նզովէ Աղեքսանդրի եւ Աթանասի փաստերով. Նեստորի՝ Եւտիքէսի՝ Քաղկեդոնի ժողովին կամ Լեւոնի Տոմարին դէմ կը կռուի Կիւրեղի հերքումներով: Արդի գերման գիտուն աստուածաբաններն՝ ինչպէս Հարնաք՝ համոզուած են ա՛յլ թէ Հայ եկեղեցին միաբնեայ է Կիւրեղեան իմացումով եւ միշտ կը նզովէ Եւտիքէսը եւ Լեւոն Պապը: Այսպէս Հայ եկեղեց-

ցիւր յարաբերութիւնները դիտուած ատեն պէտք է մանաւանդ ուսումնասիրել աղերսանդրեան ուղղափառ դպրոցը, որ երկար ատեն յաղթական հանդիսացաւ պապական կամ օրթոտոքս եկեղեցիներու նախագահական ոտնձգութիւններուն առջեւ:

Շատ կարեւոր նիւթ մըն է արդարեւ յարաբերութեանց այս խնդիրը, եւ կ'արժէ մշակել զայն ու ընդլայնել՝ Հայ եկեղեցւոյ իսկութիւնն ըստ ինքեան երեւան բերելու համար: Զանազինք միմիայն պատմական չոր իրողութիւններ ներկայացնել. վասնզի ճշմարիտ պատմութիւնն է միայն ճշմարիտ վկայութիւնը անցեալ իրողութիւններուն: Հայ եկեղեցիին պատմութիւնը Հայ Ազգին պատմութիւնն է միանգամայն: Մէկին ներկայացումն առանց միւսին՝ թերեւս անհասկընալի պիտի մնայ: Մանաւանդ թէ յոյն եւ լատին եկեղեցիներու հետ մշակուած յարաբերութիւնը քաղաքական պարագաներով միայն կը բացատրուի: Թէ ի՞նչ շահեցաւ Հայը անոնցմէ, դժուար է ըսել. թերեւս միմիայն գրական թեթեւ յառաջդիմութիւն մը. թէ եւ առաջին օրէն Յոյներն արդելը եղան հայ դպրոցներու բացումին՝ Սահակ-Մեսրոպի օրով: Բայց թէ ի՞նչ կորսընցուցինք, բացայայտ է. մեր իշխանութիւնը եւ քաղաքական կեանքը, քրիստոնէական կեղծ սիրոյ զոհ երթալով: Այսօր ամբողջովին ծանօթ չեն մեզի Յոյներու կազմակերպեալ փորձերը միութեան: Ներսէս Լամբրոնացի՝ Շնորհալիի թղթոց ձեռագրի յիշատակարանին մէջ կը թուէ այդ ձեռնարկները. «... Նամակքն այս են, զիրքն երեմիայ եւ Դեմամնոսի, եւ թուղթն Փոսայ որ ի Հայս վասն հաւատոց. եւ Աթանասի եւ Մանեսայ»: Այսօր, ասոնցմէ երկուքը միայն ծանօթ են մեզի: Դալով լատիններուն, ո՛չ նուազ տխուր են անոնց յարաբերութիւններն ալ: Զարմանալի է որ Հայերը պապերէն օժանդակութիւն կ'ակնկալեն պապական իշխանութեան եւ հեղինակութեան ամենէն աւելի վտանգուած շրջանին, երբ անոնք արդէն «Բաբելոնի Դերութեան» Աւինիոնի արքային մէջ կը տըւայտէին: Սակայն թէ՛ Յոյները եւ թէ՛ Լատինները յաջողեցան վերջապէս մեզմէ բան մը շահիլ իրենց ձեռնածութիւններուն եւ ճիշդութեան հնարքներուն շնորհիւ: Յոյները երբ համոզուեցան թէ՛ Հայերը կիլի-

կիոյ աշխարհագրական դիրքին հետեւանքով լատինական զոհ մ'ըլլալու հաւանականութիւնը կ'ընծայեն, կրկնապատկեցին իրենց ջանքերը, «հզօրագոյնս կռուեցան», չնայելով իրենց քաղաքական ո՛չ նուազ խախուտ դիրքին որ «հազարամեան փտութեան» շրջանն էր՝ Թէնի պատկերալից բացատրութեամբ, եւ որ վերջապէս Լիոնի կամ Փլորենտիոյ մէջ այնքան պիտի ստորնացնէր զիրենք: Պէտք է խոստովանիլ սակայն թէ՛ լատիններն աւելի շահեցան ունիթոաներով կամ հայ-կաթոլիկներով, քան Յոյները հայ-հոռոմներով: Եւ սակայն հայ ուղղափառ եկեղեցին միաց միշտ իր փառքին մէջ: Հայաժանքներն աւելի եւս իր մէջ զօրացուցին Հին Հայրերու ճշմարիտ հաւատքը. ինքնազիտակցութիւնը արթնցուցին Հայուն. եւ դարէ դար՝ անձնալի յարացոյցը սերունդներուն ներշնչեց կորովի դիւցազնութեան հոգին եւ դիմագրաւելու աննկուն կամքը: Ամէն դարու մէջ իր հաւատացեալներու արիւնովը սրբագործեց նա իր առաքելական հիմնադիրներուն յիշատակն ու գործը, եւ արդիւնաբերեց իր Լուսաւորչին չարչարանքներու զինը, որ է Հայ Ս. եկեղեցին, անկախ, ուղղափառ, առաքելական:

ՇՍԻԱՐՇ ՎՐԴ. ՍՍՀԱԿԵԱՆ

(Նամասակ)

(Վերջ՝ 6)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ե Կ Ե Վ Ե Յ Ո Վ Ա Ն Բ Ե Բ Ե Մ Ա Ն Կ Ն Բ

● Եր. 1 Մարտ. — Բառ սովորութեան, յետ երեկոյեան ժամերգութեան, կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի զխաւար խորաններուն և սրբանկարներուն վարպետութիւնը, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր նախագահութեամբ:

● Կիր. 2 Մարտ. — Բուն բարեկենդան. Մեծ պահոց փակեալ խորանի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագեց շոգ. Տ. Օշական Արք. Մինասեան:

● Դշ. 5 Մարտ. — Ակիգըն կարգաց Մեծի պահոց. Առաւօտեան հանդիսաւոր Մեղային արտասանեց Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եպս. Քէմհանեան, Մեծ Պահոց ընթացքին, ամէն Չորեքշաբթի և Ուրբաթ պիտի կատարուին Արևազալի հանդիսաւոր ժամերգութիւն, իսկ Երեքշաբթի և Հինգշաբթի «Եկեղեցէ», որու ընթացքին կարգաւ պիտի քարոզեն Ս. Աթոռոյս Ս. Եպիսկոպոսներն ու վարդապետ հայրերը:

● Աւր. 7 Մարտ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը պաշտուեցան Մայրավանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եպս. Քէմհանեան:

● Եր. 8 Մարտ. — Ս. Թէգորտի զօրավարին. Առաւօտեան ժամերգութիւնն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան ի Ս. Թէգորտ: Պատարագեց շոգ. Տ. Կիրակ Արք. Գարիկեան:

— Կ. Վ. Ժամը 2.30ին, Միաբանութիւնը, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր զխաւարութեամբ մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, որու մուտքին կազմուեցաւ «Հրաշափառ» թափօրը: Ս. Գերեզմանի ուխտէն յետոյ, Բ. Գողգոթայի մեր վերնաշարք մատրան մէջ պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախատեսակը:

● Կիր. 9 Մարտ. — Արսաման Կիրակի. — Առաւօտեան ժամը 6ին, զխաւարութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Եպս. Քէմհանեանի, Միաբանութիւնը մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճարը, Գողգոթայի ուխտէն յետոյ, Բ. Գողգոթայի մեր վերնաշարք մէջ կատարուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւնը, ժամը 8ին, իր չքախուսով Տաճարէն ներս մուտք գործեց Գեր. Տեղապահ Ս. Զայրը: Ս. Պատարագը մատուցեց շոգ. Տ. Վարուժան Արք. Գապարահան: Ապա տեղի ունեցաւ օրուան մեծահանգէս թափօրը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ, զխաւարութեամբ Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր, մասնակցութեամբ սրբազան Եպիսկոպոսաց, հոգեւոր վարդապետաց, բարեկենդան քարկաւազաց և համայն ուսանողութեան, ի ներկայութեան խաւաներամ բազմութեան, թափօրը Ս. Գերեզմանին շուրջ երկու դառնալէ յետոյ՝ անցաւ Պատանատեղի, ուր տեղի ունեցաւ աւետարանի ընթերցում, որը կրկնուեցաւ նաև Ս. Գերեզմանի առջև ու երգուեցաւ «Տէր ողորմեա՛ն» Ապա թափօրը անդամ մը ևս բոլորուելով Ս. Գերեզմանին շուրջ, վերջացաւ մեր վերնամատրան մէջ, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր պաշտօնիչով և օրհնութեամբ, Արարողութեանց աւարտին՝ Միաբանութիւն և ժողովուրդ հանդիսաւոր գնացքով վերադարձան Մայրավանք:

● Կիր. 16 Մարտ. — Անառակի Կիրակի. Բառ սովորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ. Պատարագեց շոգ. Տ. Միսոն Վրդ. Կրճիկեան: Քարոզեց շոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան, մեկնարանելով անառակի աւետարանական առակը:

● Կիր. 23 Մարտ. — Տնեսի Կիրակի. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Կիսազրի մատրան մէջ, Պատարագեց շոգ. Տ. Անուշահան Արք. Զղջանեան: Քարոզեց շոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան, իրեն նիւթ ունենալով անիրաւ տնտեսի աւետարանական առակը:

● Եր. 29 Մարտ. — Կ. Վ. Ժամը 2.30-ին, Միաբանութիւնը, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր զխաւարութեամբ իջաւ Ս. Յարութեան Տաճար, որու մուտքին կազմուեցաւ «Հրաշափառ» զգեստաւորեալ թափօրը որ յառաջացաւ զէպի փրկչին Ս. Գերեզմանը, որու ուխտէն յետոյ, թափօրը իջաւ Գիւտ խաչի այրը, հոս ևս կրկնուելէ յետոյ ուխտի արարողութիւնը, Հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախատեսակը:

● Կիր. 30 Մարտ. — Դասաւորի Կիրակի. — Առաւօտեան ժամը 5ին, զխաւարութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եպս. Միաբանութիւնը իջաւ Ս. Յարութեան Տաճարը, Գողգոթայի ուխտէն յետոյ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւնը, ժամը 8ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր զխաւարութեամբ՝ երկրորդ թափօր մը իջաւ Ս. Յարութիւն, Հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի լուսափայլ Գերեզմանին վրայ մատուց Գեր. Տեղապահ Ս. Զայրը, Յաւարտ Ս. Պատարագի՝ կազմուեցաւ օրուան մեծահանգէս թափօրը, զխաւարութեամբ Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր և մասնակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան ու աշակերտութեան, թափօրը, երկու չորսն ընելէ ետք Ս. Գերեզմանին շուրջ, անցաւ Պատանատեղի, ուր կատարուեցաւ Ս. Աւետարանի ընթերցում. ապա թափօրը վերադարձաւ զէպի Ս. Գերեզման և հոն ևս կատարուեցաւ Ս. Աւետարանի ընթերցում ու երգուեցաւ «Տէր ողորմեա՛ն» Հուսկ յետոյ, Գերեզմանին շուրջանակի գնացքով, թափօրը իջաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր Գեր. Տեղապահ Ս. Զոր օրհնութեամբ փակուեցաւ այսօրուան հոգեպարար ու սրտագրաւ արարողութիւնը, Գրեթէ կէսօրին՝ Միաբանութիւն և ժողովուրդ շքերթով վերադարձան Մայրավանք:

● Աւր. 4 Ապրիլ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատեսակը պաշտուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Սուրէն Ս. Եպս. Քէմհանեան:

● Եր. 5 Ապրիլ. — Ս. Զօրն մեղի Գրիգորի Բ. Լուսաւորիչ. (Մոսկ ի վիրապն). Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Գր. Լուսաւորիչ խորանին վրայ, Պատարագեց շոգ. Տ. Վարուժան Արք. Գապարահան:

— Կ. Վ. Ժամը 2-ին, Միաբանութիւնը, Գեր. Տեղապահ Ս. Եպս. Պողարեանի, բարձրացաւ Համբարձման սարը, Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին հանդիսաւոր նախատեսակը կատարուեցան Համ-

բարձրման սրբատեղւոյն մէջ, իրիկնամուտին կատարուեցան «Եկեղեցէ», «Հակոբ» և առաւօտեան ժամերգութիւն, որմէ յետոյ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց Հոգ. Տ. Կիրակել Աբղ. Գարեկեան:

● Կիր. 6 Ապրիլ. — Գալսեան Կիրակի. Առաւօտեան ժամը 7.30ին, վարդապետ հայրեր, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս. Բէմհանեանի, բարձրացան Համբարձման սարը: Սրբալալերին մուտքը եղաւ «Հրաշափառ» թափափով, որմէ յետոյ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ: Եպիսկոպոսական խոյր ի զուտս պատարագեց և քարոզեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքանաման: Յետ Ս. Պատարագի, Միաբանութիւն և ժողովուրդ շքերթով վերադարձան Մայրաթանք:

● Եր. 12 Ապրիլ. — Յիւստակ յարութեան Ղազար. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ, Պատարագեց Հոգ. Տ. Կիրակել Աբղ. Գարեկեան: Ս. Պատարագի ընթացքին հաղորդուեցան Ս. Թարգմանչաց վարժարանի վեց հարիւր աշակերտները, ինչպէս նաև օտար վարժարաններու հարիւրի մօտ Հայ աշակերտներ:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Գ

● Կիր. 9 Մարտ. — Կ. Վ. Ժամը 3ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի, ներկայ գտնուեցաւ Լատինաց Պատրիարքարանի գոհաբանական մաղթանքին և ընդունելութեան, Պիոս ԺԲ. Պապի պահակաութեան տարեգարմին առթիւ:

● Կիր. 16 Մարտ. — Կ. ա. Ժամը 11ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի և Տիար Կարպիս Հինգլիեանի, քաղաքապետարան երթալով շնորհաւորեց նոր քաղաքապետ Օմար Էֆ. Էլ-Ուսարին:

— Կ. Վ. Ժամը 3ին, Գեր. Տեղապահ Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գեր. Տ. Սուրեն Ս. Եպս. Բէմհանեանի, Հոգ. Տ. Ս. Սերովբէ և Հայկապետ վարդապետներու լիանական գործերով մեկնեցաւ Խորալէ և վերադարձաւ 25 Մարտ. երեքշաբթի Կ. Վ. Ժամը 3ին:

● Եր. 22 Մարտ. — Կ. Վ. Ժամը 3ին, ի դիմաց Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր, Գեր. Տ. Նորայր Ս. Եպս. Պողարեան, ընկերակցութեամբ Տիար Կ. Հինգլեանի, ներկայ գտնուեցաւ Յոյն-Հռոմէականներու տարեկան պաղարին, իրենց Հովուատունին մէջ:

● Դչ. 26 Մարտ. — Կ. ա. Ժամը 11.30-ին, երեսուցեմի Նորնտիր քաղաքապետ Օմար Էֆ. Էլ-Ուսարի, ընկերակցութեամբ իր օգնականին, իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր, և ընդունուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ:

● Ուր. 4 Ապրիլ. — Ս. Զատիկ տօնակատարութեան առթիւ յատկապէս հրաւիրուած ըլլալով Ամեն. Տ. Գարեգին Ս. Պատրիարքէն, Կ. Վ. Ժամը 4ին, Հոգ. Տ. Միւռոն Վրդ. Կրէնիկեան, Գալանտիայի օղակայանէն մեկնեցաւ Կ. Պոլիս:

ԳԵՐ. Տ. ՍԵՐՈՎԲԷ ՎՐԴ. ՄՈՆՈԿԵՆՆՆ ՆՈՒՐԻՐԱԿ Ս. ԱՅՈՒՌՈՅ ՆԱՐԱԽԱՅԻՆ ԱՍԵՐԻԿԱՅԻ

Երեսուցեմի քաղաքական գրութեան հետեւանքով ստեղծուած Ս. Աթոռիս տնտեսական կացութիւնը ոչ մէկ ձևով ցարդ կարելի եղաւ դարձնել: Գեր. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեանի Հիւս. Ամերիկայէն հաւաքած նիւթական միջոցները սպառած են գրեթէ: Այս անկէ կացութեան առջև Ս. Աթոռիս Գեր. Տեղապահ Սրբազան և Պատ. Տնօրէն Ժողովը որոշում տուին Գեր. Տ. Սերովբէ Վրդ. զրկել օրպէս Նուիրակ Ս. Աթոռի զէպի Հարաւային Ամերիկա:

Ըստ այդ, Գեր. Հայրսուրբը Մարտ 31 Երկուշաբթի Կ. մ. Ժամը 3ին, Ս. Գլխադրի մէջ կատարելէ հետք իր հրաժեշտի ուխտը, համբայ ելաւ: Ոչընթիւ համար մինչև օղակայան իրեն կ'ընկերանային հօգ. վարդապետներ, բարեկամներ, ուսուցչական կազմն ու աշակերտութիւնը Ս. Թարգմանչաց վարժարանին, որուն երկարատարիներու սիրուած ու յարգուած տեսուչն էր եղած Գեր. Հայրսուրբը:

Հայր Սերովբէ այս առթիւ պիտի հանդիպի նաև Բարիկ, տեղւոյն եկեղեցական վարչութեան հրաւերով կարգադրելու համար տեղւոյն թեմական գործերը:

Վերջին պահուն, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետէն Գեր. Տեղապահ Ս. Հօր ուղղուած հեռագրէ մը կ'իմանանք թէ՛ վեհ. Հայրապետի բարձր հաճութեամբ, մեր Միաբանութեան լայն համակրանքը վայելող Գեր. Տ. Սերովբէ Հայրսուրբը նշանակուած է օրպէս կաթողիկոսական Պատուիրակ Եւրոպայի թեմին:

Կը մաղթենք եկեղեցանուէր և Աթոռասէր ճիգերու յաջողութիւն և արդիւնաւորութիւն:

ՀՈԳ. Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎՐԴ. ՄՈՒՇԵՆՆ ՆՈԳԵՒՈՐ ՆՈՎԻԻ ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՅՐԵՍԻ

Հարաւային Ամերիկայի նախկին կաթողիկոսական պատուիրակ Գեր. Տ. Գարեգին Սրբազանի (ներկայ Ամեն. Ս. Պատրիարքը Կ. Պոլսոյ) հաճութեամբ, Ս. Աթոռոյ երիտասարդ վարդապետներէն Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեան նշանակուած էր օրպէս Հոգեւոր Հովիւ Պուէնոս Այրէսի:

Կարգ մը անցադրային զժուարութիւններ յետաձգեցին Հոգ. Հօր համբորդութիւնը, և սակայն ի վերջոյ հաթուած ըլլալով այդ զժուարութիւնները, երեքշաբթի, 8 Ապրիլ 1952, Կ. մ. Ժամը 3ին, Հոգ. Հայրսուրբը համբայ ելաւ զէպի իր նոր պաշտօնատեղին: Ոչընթիւ համար մինչև օղակայան իրեն ընկերացան վարդապետ Հայրեր և բարեկամներ:

Կը մաղթենք յաջողութիւն և արդիւնաւոր գործունէութիւն մեր սիրելի և Հոգեւոր միաբան եղբոր:

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ ԵՆ

Բանասէր — Հայկաբան — Պատմաբան՝ հանգուցեսլ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆԻ

ԲԱՌԳԻՐՔ ՍԵՐԱՍՏԱՀԱՅ ԳԱԽԱՌԱԼԵՁՈՒԻ

Երկասիրութիւնը, պսակեալ Իզմիրեանց Դրական Մրցանակաւ

Ա. — Չայնաբանութիւն եւ Չայնախօսութիւն Սեբաստիայ բարբառի,
Բ. — Բաղգիրք Սեբաստիայ Դաւառաւելոյի. Գ. — Ժողովրդական առածք,
հանելուկներ, վիճակ, բաղդասելումներ, շուտաւելումներ, բառախաղեր,
աղօթքներ, մանիներ, սաղեր, պարերգներ, օրերգներ, անէքոսներ, առակ-
ներ, հեքիաթներ, տեղական անուններ, ցանկ՝ յատուկ անուններու եւ Սե-
բաստիայ մականուններու եւայլն, եւայլն:

Յ. ՕՇԵԿԱՆԻ

ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Գ. ՀԱՏՈՐ

ԻՐԱՊԱՇՏՆԵՐԸ

(Մուտք, Արփիար Արփիարեան, Լեւոն Բաբալեան, Գրիգոր Զօհրապ,
Հրանդ, Տիգրան Կամսարական, Սիպիլ, Հրանդ Ասատուր,
Արեակ Զօլյանեան:

**«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄՈՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿՍԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

ԶՐԱՀԱՌՐ ԳԱՐՈՒՆ — Ա. Սեմա: Փարիզ, 1936, էջ 63: Նուէր Մարի Աթմանանէ:
ԾԻՐԱՂ — Ազգային Միջազգային: Թուրիկ (նուիրատու): Պէյրութ, տպ. «Օնի-
պար», 1951, էջ 172:

ՓԲԲԻԿՆԵՐՈՒ ԺԱՄԳԻՐԲԸ (Ե. Տպագրութիւն) — Պատրաստեց Գնէլ Ծ. Վրդ.
Ճերենեան: Նուէր Անթիլիասի Գրատան Տեսչութենէն: Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսու-
թեան Կիլիկիոյ, 1946, էջ 192: (2 օրինակ):

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄՍՐՄԻՆԸ — Կազմախօսութիւն, Բնախօսութիւն եւ Առողջապա-
հութիւն: Տիգրան Գալըպեան: Հալէպ, տպ. «Արեւիք», 1951, էջ 178: Նուէր Բերիոյ
Թեմի Ուսումնական Խորհուրդէն:

ՍՓԻՒԹ — Պատմութեան Գաղթածայ Կեանքէ (նկարազարդուած) — Բիւզանդ
Եղեայեան (նուիրատու): Պէյրութ, տպագր. Ա. Տէր Սահակեան, 1950, էջ 348:

ՎԱՅՐԿԵԱՆՆԵՐ (Բերթումներ) — Լեւոն Գարմէն (Լեւոն Ստեփանեան) (նուիր-
ատու): Պաղտատ, տպ. «Նախիի» (Հալէպ), 1947, էջ 51:

HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE ARMÉNIENNE — Des Origines Jusqu'à Nos Jours.
Auteur: H. Thorossian (Offert par lui). Préface de René Grousset, (de l'Académie Française).
Paris, Imp. "Araxes", 1951. 384 pages.

LE MUSEON — Revue d'Etudes Orientales. Fondé en 1881 par Ch. De Harlez.
LXIV. 1-2. Louvain (Belgique), Impr. Orientaliste L. Durbecq, 1951. 250 pages. Նուէր
Պելեգայի Գաղութնայ Վարչութենէն:

ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ Ս. ԳԻՐԲԷՆ — Կամ Վերլուծում Հին Կտակարանի Նշանաւոր
Դէպքերուն եւ Դէմքերուն (Պատկերազարդ) — Մեսրոպ Աւագ Բնյ. Քէօզկէրեան (նուիր-
ատու): Աղեքսանդրիա, տպգր. Ա. Տէր Ստեփանեան, 1948, էջ 245:

ԸՆՏԱՆԵՉՈՒՐԿ — Կաղանդէք պատանիներու: Հեղոր Մալօ: Հետեւողութեամբ
համառօտեց Գեղանոյ թէրգեան: Իսթանպուլ, տպգր. Յակոբ Աբրահամեան, 1950,
էջ 480: Նուէր Ա. Սէյհանէ:

ԱՇՏԿԵՐՏԸ ԻՆՉՊԵՍ. ՀԱՍԿՆԱԼՈՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴԵԼ — Տորթ. Վահան Հապէշեան —
Տորթ. Փիլ. (նուիրատու): Նիկոսիա, տպ. Կէպէնլեան, 1951, էջ 56:

ՍՐՏԻ ԶԱՅՆԵՐ — Բանաստեղծութիւններ, Պատմութեան, Յօդուածներ, Նա-
մակներ: Նուարդ Կէօրկիզեան: Յիւզնօ, տպ. «Նոր Օր», 1951, էջ 370: Նուէր Ա.
Անդրէասեանէ:

ՄՍՐԱՇ ԿԱՄ ԳԵՐՄԱՆԻԿ Եւ ՀԵՐՈՍ ԶԵԹՈՒՆ — Երկասիրեց Գր. Հ. Գալուստ-
եան (Կիլիկիցի): Նիւ Եորք, տպ. «Կոնակ», 1934, էջ 944: Նուէր Մարաշի Հայրենակ-
ցական Միութեան Կեդրոնական Վարչութենէն, Արլինկթըն, Ամերիկա:

Հետեւեալները Նուէր ստացուած են «ARMENIAN AFFAIRS»-ի Խմբագրութենէն:

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՇԽՈՐՀՍՅԻՆ ՀՍՅԱԿԱՆ ԲՈՆԿՐԷՍԻ, Ապ-
րիլ 30—Մայիս 4, 1947: Նիւ Եորք: էջ 41: (3 օրինակ):

A PETITION FROM THE ARMENIAN CLERGY, To The Secretary of State of U. S. A.
A 4-page Pamphlet. (15 copies).

THE ARMENIAN CRISIS 1912-1914. Roderic H. Davison. (Professor of History
of George Washington University). New York, 1948. 25 pages. (3 copies).

AT THE FOOT OF ARARAT — Rev. Dr. Hewlett Johnson, the Dean of Canterbury.
New York. 40 pages. (3 copies).

TWENTY THOUSAND CLERGYMEN FOR ARMENIA — Report on the Deputation
of The American Church Committee for Armenia, to the U. S. Department Of State. New
York, 1948, 16 pages. (10 copies).

(Շարունակելի)